

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки та психології
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Подолька Тетяна Володимирівна

**ПОЗАКЛАСНА РОБОТА ЯК СПОСІБ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ДО
ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА В УЧНІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ
ІНТЕЛЕКТУ**

Спеціальність: 016. Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка. Логопедія)
Галузь знань: 01. Освіта
Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник
_____ Ю. М. Косенко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти
«___» _____ 20__ року

Виконавець
_____ Т. В. Подолька
«___» _____ 20__ року

Суми – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	7
1.1. Позакласна робота як складова цілісного творчого освітнього процесу.....	7
1.2. Мотивація як фактор підвищення ефективності навчання.....	16
1.3. Особливості пізнавальної діяльності учнів з порушеннями інтелекту.....	27
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ МОТИВАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ НА КОНСТАТУВАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	34
2.1. Організація та методи дослідження мотивації в дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.....	34
2.2. Результати констатувального дослідження.....	47
Висновки до розділу 2.....	55
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ВПЛИВУ ПРИРОДНИЧОГО ГУРТКА НА РОЗВИТОК МОТИВАЦІЇ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	57
3.1. Гурток як провідна форма позакласної роботи.....	57
3.2. Організація діяльності природничого гуртка в умовах спеціального закладу середньої освіти.....	63
3.3. Аналіз діяльності природничого гуртка з розвитку мотивації у школярів означеної категорії.....	73
Висновки до розділу 3.....	82
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Актуальність теми. Найважливіше завдання школи – давати підростаючому поколінню глибокі і міцні знання з основ наук, виробляти навички, вміння, застосовувати їх на практиці. У зв'язку з цим потрібна така організація навчання, при якій би діти включалися в роботу. Багато чого залежить від учителя: як він організовує роботу, в тому числі і з урахуванням рівня підготовленості класу, їх інтересів, індивідуальних і вікових особливостей кожної дитини, виділяючи доцільність тієї чи іншої форми позакласної роботи. Якщо враховувати всі ці моменти, то можна домогтися високих результатів у позакласній роботі.

Реформа сучасної української школи вимагає посилення зв'язків між навчанням, вихованням, корекцією та розвитком дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Великим резервом у розв'язанні поставлених завдань є взаємопов'язана урочна і позаурочна робота учнів означеної категорії з різних предметів, зокрема, з природознавства.

Позакласна робота з природознавства визначається як складова частина навчально-виховної роботи спеціального закладу середньої освіти, як одна з форм організації дозвілля учнів. Вона буває різноманітною за змістом і формам.

Низка дослідників (Г. Блеч, А. Морозова, Б. Пінський, Т. Пороцька, В. Синьов, С. Трикоз, І. Фінкільштейн, Ж. Шиф та інші) вказують на проблеми вмотивованості школярів із порушеннями інтелекту до вивчення природознавства, відсутність інтересу до рослинного і тваринного світу України та регіону, де ці діти проживають, відсутність знань та елементарних правил поведінки перебування та відпочинку на природі, бережливого відношення до природних ресурсів, флори й фауни рідного краю.

Позакласна робота з природознавства створює додаткові можливості вчителям цього предмету щодо здійснення диференційованого підходу до дітей з вищими та нижчими пізнавальними можливостями. Врахування цього

принципу якнайкраще підходить для гурткової роботи за напрямком «Природознавства».

Природничий гурток сприяє вдосконаленню, поглибленню, розширенню та корекції знань з природознавства, сприяє формуванню предметних компетентностей.

Однак, гурткова робота в умовах спеціального закладу середньої освіти, як теоретично, так і практично не забезпечена. Методичних посібників з проведення гуртків або інших форм позакласної роботи з природознавства для дітей з порушеннями інтелекту катастрофічно мало.

Актуальність окресленої проблеми та недостатня вивченість цього питання й зумовили вибір теми нашого магістерського дослідження: «Позакласна робота як спосіб розвитку мотивації до вивчення природознавства в учнів із порушеннями інтелекту».

Зв'язок роботи з науковою темою кафедри. Дослідження виконано в межах наукової теми лабораторії корекційно-реабілітаційних технологій кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка: «Методологія та управління корекційно-реабілітаційною діяльністю» (державний реєстраційний номер 0116 U 000895).

Мета дослідження – теоретично узагальнити та експериментально перевірити вплив програми та моделі природничого гуртка в умовах спеціального навчального закладу на формування мотивації до вивчення природознавства в учнів із порушеннями інтелекту».

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження.
2. Визначити критерії, рівні та методики діагностування стану розвитку мотивації до вивчення природознавства у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

3. Розробити програму та модель функціонування природничого гуртка в умовах спеціального закладу освіти.

4. Експериментально перевірити вплив програми та моделі природничого гуртка в умовах спеціального навчального закладу на формування мотивації до вивчення природознавства в учнів із порушеннями інтелекту.

Об'єкт – розвиток мотивації до навчання в дітей з порушеннями інтелекту.

Предмет – розвиток мотивації в учнів із порушеннями інтелекту до вивчення природознавства в позаурочний час.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають у визначенні критеріїв і рівнів вмотивованості дітей з порушеннями інтелектуального розвитку до вивчення природознавства, розробленні програми та моделі функціонування природничого гуртка в умовах спеціального закладу освіти, адаптації діагностичних методик для дітей із порушеннями інтелекту.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в можливості застосування діагностичних методик з визначення стану мотивації в учнів з порушеннями інтелекту до вивчення природознавства, використанні програми природничого гуртка «Світ навколо нас» у позакласній діяльності в спеціальних закладах освіти.

Апробація результатів та публікації здійснено на: VII Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» матеріали (25 листопада 2020 року, м. Суми); VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (19 травня 2021 року, м. Суми);

Матеріали магістерського дослідження висвітлені в 1 публікації.

Структура. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загального висновку, списку використаних джерел

(88), 4 додатків на 13 сторінках. У роботі міститься 2 таблиці та 10 рисунків. Загальний обсяг магістерської роботи складає – 106 сторінок, з них – 93 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Позакласна робота як складова цілісного творчого освітнього процесу

Одним із найбільш важливих завдань школи є надання підростаючому поколінню глибокі і міцні знання основ наук, формуючи та розвиваючи навички, вміння, застосовувати їх на практиці. Багато що залежить від учителя: як він організовує роботу, в тому числі і з урахуванням рівня підготовленості класу, інтересів учнів, індивідуальних і вікових особливостей кожної дитини.

Реформа школи вимагає посилення зв'язку між навчанням, вихованням та розвитком дітей. Великими резервами в рішенні поставленого завдання має взаємопов'язана урочна і позаурочна робота учнів з різних предметів.

Проблема позакласної роботи з учнями завжди є актуальною для будь-якого вчителя і вихователя, тому, що вона успішно виконує триєдину функцію навчання, виховання і розвитку особистості в будь-якому загальноосвітньому закладі.

За даними довідникових джерел під терміном «позакласна робота» найчастіше позначається виховна робота, яка проводиться класним керівником й учителями-предметниками з учнями школи після уроків.

Також існує поняття «позашкільна робота», під яким розуміється виховна робота, яка здійснюється спеціальними позашкільними установами [18].

І. Шпика виділяє основні цілі позакласної роботи в закладах середньої освіти:

- допомога учням у визначенні стійких інтересів до тієї чи іншої предметної області, виду діяльності;
- виявлення нахилів, здібностей та обдарувань;
- розширення знань і кругозору учнів в ході поглибленого вивчення програмних питань, що виходять за рамки навчальної програми, але доступних розумінню учнів;
- здійснення трудового, морального, естетичного, фізичного виховання учнів;
- розвиток інтересу до предмета, самостійності, творчої активності [86].

Уміло організована в навчальному закладі позакласна робота формує і розвиває особистість дитини, підвищує мотивацію до вивчення певного навчального предмету чи сприяє розвитку відповідних здібностей та вмінь, розвиває самостійність і надає можливість в самореалізації особистості.

М. Пічкур, І. Демченко, Л. Базильчук уявляють позакласну роботу, як систему, що складається з окремих елементів. У цілому в позакласній роботі визначальним є зміст, який відбирається довільно. Тематика занять позакласної роботи може бути дуже різноманітною, але при цьому, повинна бути підпорядкованою чітким вимогам, таким, як:

- науковість;
- доступність;
- актуальність;
- практична значущість;
- цікавість та інші.

На думку дослідників, адекватно обраному змісту потрібно підбирати форму і вид позакласної роботи з предмета. Така диференціація на форми і види позакласної роботи є в значній мірі умовною, адже підготовка, наприклад, предметного вечора або робота предметного гуртка, спортивної секції вимагає великої і копіткої індивідуальної роботи кожного учасника, впливає на напрям і характер їхньої роботи. Це свідчить про взаємну

інтеграцію різних форм і видів позакласної роботи, про те, що всі її елементи пов'язані між собою та впливають один на одного [65].

Позакласна робота – це по особливому організована форма занять з учнями. Вона має сильний емоційний вплив на школярів. Позакласна робота розвиває кругозір і уяву учнів, стимулює їх до самоосвіти, поповнення своїх знань, сприяє розвитку винахідливості і творчості. Ця робота дуже різноманітна за видами і змістом, носить відтінок цікавості, формує інтерес до предмету. В учителя є великі можливості для пробудження інтересу до предмета, розвитку пізнавальної активності учнів, здійснення трудового виховання в процесі навчання тощо.

Позакласна робота визначається як складова частина навчально-виховної роботи школи, як одна з форм організації дозвілля учнів. А. Горячев вважає, що керувати виховним процесом у позаурочний час – означає не тільки розвивати і вдосконалювати закладені в людині розумові та фізичні здібності, коригувати небажані соціальні відхилення в її поведінці і свідомості, а й формувати у неї потребу в постійному саморозвитку, самореалізації фізичного, розумового і духовного потенціалу [19].

Наукові дослідження у галузі позакласної роботи підкреслюють її багатоплановість і складність. Л. Григорян, В. Медведєв і А. Ширкевич досліджуючи взаємозв'язок класних і позакласних занять в середній школі, визначили його, як засіб підвищення якості знань і загального розвитку учнів [20].

М. Копилова наголошує на тому, що позакласна робота, як правило, найчастіше будується на принципах цікавості та розважальності. До неї залучається велика частина школярів з числа кращих учнів. Але на думку дослідниці, позакласна робота зі школярами в більшості навчальних закладів ведеться, головним чином, не систематично, стихійно, як зазначає автор «за червоними датами календаря» [44].

У психологічних дослідженнях, зокрема в роботах В. Давидова і Ю. Громико, якість знань розглядається як головна, істотна властивість

навчальної підготовки школярів, як інтегральний показник засвоєння змісту навчання. Якість знань виконує роль критеріїв оцінки результатів засвоєння навчального матеріалу при зіставленні встановлених програмою вимог до знань і вмінь учнів з досягнутими результатами навчання.

В основному необхідний набір якостей знань, відбитий в навчальних програмах, формується в ході навчання на уроках. На думку В. Давидова і Ю. Громико, позакласна робота може впливати на якість знань безпосередньо через зміст завдань, зокрема, в результаті підтримки інтересу до певного навчального предмету [23].

В. Кукушкін підкреслює актуальність позакласної роботи, адже цей вид роботи у навчальному закладі створює додаткові можливості вчителям щодо здійснення диференційованого підходу до «середніх» і «слабких» учнів для досягнення запланованих результатів навчання. У цьому випадку позакласна робота може сприяти вдосконаленню предметних знань, умінь і навичок.

На думку В. Кукушкіна, позакласна робота в початкових класах як теоретично, так і практично не забезпечена. Методичних посібників з проведення позакласної роботи в початкових класах катастрофічно мало, автор навіть з упевненістю зазначає, що їх немає.

Також дослідник наголошує на тому, що у вищих навчальних закладах не достатньо приділяється уваги вивченню означеної проблеми. За автором, майбутні вчителі не отримують достатньої підготовки в вишах щодо проведення позакласної роботи, відповідно доволі часто виникають протиріччя між необхідністю проведення позакласної роботи зі школярами і недостатнім рівнем розробленості методичних питань її організації і проведення. Цим пояснюється актуальність проблеми методики проведення позакласної роботи, як у початкових класах, так і в середній і старшій ланках загальноосвітньої школи [47].

Низка дослідників (Т. Калечіц, З. Кейлина, П. Мальковська, В. Немирівський, Л. Нікітіна, А. Харчев та інші) вивчаючи проблеми взаємодії позакласної роботи з навчальним і виховним процесом

виокремлюють загальні принципи організації позакласної роботи. Одним із найбільш важливих, на їхню думку, є добровільність у виборі форм і напрямків позакласної діяльності. Дуже важливо, щоб будь-який вид занять, в який включається дитина, повинна мати суспільну спрямованість. Позакласна справа, якою займається учень, має бути потрібною і корисною певній спільноті, громадськості, одноліткам, батькам та іншим.

На думку Т. Калечіц, З. Кейлина, П. Мальковської, В. Немирівського, Л. Нікітіної, А. Харчева та інших у позакласній роботі активно використовується принцип різноманітності виховних послуг в навчальному закладі: гуртки та клуби за інтересами, спортивні секції та суспільно значущі форми позакласної діяльності.

Під час позаурочної роботи дуже важливо спиратися на ініціативу і самодіяльність учнів, особливо в умовах школи, де вчителі, намагаючись допомогти дітям, практично всю роботу беруть на себе. Бажано, щоб школярі були залучені в активну, в тому числі пошукову діяльність, пов'язану з розшуком необхідних матеріалів, джерел їх отримання для позакласних заходів. Т. Калечіц, З. Кейлина, П. Мальковська, В. Немирівський, Л. Нікітіна, А. Харчев та інші рекомендують використовувати в позакласних заходах елементи романтики та гри, наповнювати позакласні заняття емоційністю та цікавістю.

Науковці звертають увагу на чітку організацію позакласних заходів. Дослідники відзначають такий принцип, як максимальне охоплення позаурочною діяльністю дітей шкільного віку. На думку вчених важливим в педагогіці є положення про всеохоплююче залучення дітей, не тільки лідерів та активістів класу, але й інших учнів. Важливо, щоб кожна дитина зуміла проявити себе поза класом.

Щоб позаурочна робота була ефективною вчені рекомендують чітко організовувати позакласні заходи [32].

Л. Крившенко зазначає, що для виявлення кола інтересів учнів можна використовувати анкету на тему про те, чим би школярі хотіли займатися

після уроків. Важливо, що будь-який вид занять, у який включаються учні, має суспільну або соціально значиму спрямованість. При таких умовах у школярів виникає мотивація діяльності, усвідомлення саме їх ролі в певному виді позакласної роботи, причетність до спільної справи навчального закладу або групи однолітків.

На думку Л. Крившенко, дуже важливою є опора на ініціативу і самодіяльність учнів. Не можна недооцінювати ступінь самостійності, ініціативності, новизни та неординарності мислення школярів у організації форм позакласних занять або акцій. Педагог при цьому може виступати тільки в ролі старшого наставника.

За автором, успіху позаурочної виховної роботи сприяє чітка організація як всієї системи позакласної роботи в навчальному закладі, так і роботи конкретних гуртків, спортивних секцій або клубів за інтересами. Здійснення комплексного підходу до виховання вимагає, щоб при організації всіх заходів вирішувалася не тільки одна профільна, але і передбачалися кілька інших виховних завдань

Л. Крившенко звертає увагу на вибір змісту та організаційних форм позакласної роботи в навчальному закладі середньої освіти. Зокрема дослідник зауважує, що при виборі змісту, організаційних форм діяльності необхідно також дотримуватися принципу врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Важливою умовою дієвості всіх видів виховної роботи є забезпечення їх єдності, наступності та взаємодії [46].

Є. Новолодська вважає, що до найбільш поширених форм позакласної роботи відносяться:

- індивідуальна;
- гурткова;
- об'єднуюча;
- масова.

Індивідуальна робота – це самостійна діяльність окремих учнів, спрямована на самовиховання, наприклад, підготовка доповіді або номерів

художньої самодіяльності, збір гербарію. Але при цьому педагогу важливо визначити роль і місце конкретної індивідуальної роботи дитини чи підлітка в загальній соціально значимій справі. Ця діяльність вимагає від вихователів знання індивідуальних особливостей учнів, що досягається шляхом бесід, анкетування, вивчення їх інтересів тощо.

Індивідуальна позакласна робота з шкільних навчальних предметів вимагає своєї ретельної організації. При плануванні та проведенні індивідуальної позакласної роботи вчителю необхідно враховувати такі аспекти, як:

- психологічні і вікові фізіологічні особливості учнів;
- можливість раціональної організації навчально-виховного процесу;
- забезпечення індивідуального підходу до учнів [59].

Гурткова позакласна робота сприяє виявленню та розвитку інтересів і творчих здібностей у певній галузі науки, мистецтва, спорту. Найбільш поширеними є такі її форми, як гуртки та секції (предметні, технічні, спортивні, художні). У гуртках проводяться заняття різного типу:

- підготовка і обговорення доповідей, захист малих проєктів;
- проєктна або моделююча діяльність;
- організація екскурсій, виготовлення наочних посібників;
- проведення лабораторних занять (досліджень);
- зустрічі з цікавими людьми тощо.

Звіт роботи гуртка за рік проводиться у вигляді вечора, конференції, виставки, огляду.

До об'єднуючих форм роботи відносяться дитячі та підліткові клуби, шкільні музеї, учнівські товариства. Діють вони на принципах самоврядування, мають свої назви, статuti. Робота клубів найчастіше будується по секціях. У даний час в навчальних закладах поширені профільні клуби (літературні, історичні, краєзнавчі, юного фізика, хіміка, математика), діяльність шкільних музеїв та кімнат військової слави.

Форми масової роботи, як правило, найбільш поширені в загальноосвітніх установах. Вони розраховані на одночасне охоплення багатьох учнів, їм властиві барвистість, урочистість, яскравість, великий емоційний вплив на дітей і підлітків. Масова робота містить в собі великі можливості активізації учнів. Так, наприклад, конкурс, олімпіада, змагання, виставка, гра вимагають безпосередньої активності кожного учасника даного виду діяльності. При проведенні ж бесід, вечорів, ранків лише частина школярів виступають в якості організаторів і виконавців.

Актуальними залишаються такі масові форми позакласної діяльності, як конкурси, олімпіади, огляди. Вони стимулюють дитячу активність, розвивають ініціативу і творчість. Характерною особливістю є їх найбільш повна реалізація принципу взаємного навчання, коли старші, досвідченіші учні передають свій досвід молодшим. У цьому полягає один з ефективних способів здійснення виховних функцій колективу.

Як бачимо, в даний час в загальноосвітніх установах актуалізуються наступні проблеми:

1. Створення єдиних комплексних виховних систем, що знаходяться в руслі не тільки гуманістичної, а й соціальної парадигм.
2. Гармонізація соціального поля життєдіяльності дитини і підлітка, педагогічне освоєння середовища в радіусі дії освітнього закладу.
3. Модернізація клубної та дозвільної діяльності, підтримка та створення нових молодіжних громадських об'єднань, заохочення демократичних засад в управлінні, в тому числі дитячому самоврядуванні.
4. Введення навчально-розвиваючих програм додаткової освіти та ранньої профілізації з метою створення сприятливих умов для усвідомленого професійного самовизначення випускників.
5. Посилення соціально-захисної функції загальноосвітніх установ, підвищення ефективності заходів з охорони життя, фізичного, розумового і психічного здоров'я дітей та підлітків.

Є. Новолодська відзначає, що з урахуванням цих положень педагогічний колектив розробляє власну унікальну систему позакласної та позашкільної роботи, а адміністрація загальноосвітніх установ надає методичну допомогу і здійснює контроль за організацією, проведенням і якістю цієї роботи [58].

За даними В. Рижова, позаурочна виховна робота активно сприяє забезпеченню безперервності виховного процесу.

В. Чухарева описує кілька основних типів позакласної роботи, зокрема:

1) проведення лекцій на найрізноманітніші теми. Це можуть бути питання науки, техніки, літератури, мистецтва, лекції на «інтимні» теми; тематичні вечори, мають перш за все пізнавальну спрямованість і присвячені відповідній спеціальній темі. Наприклад, вечір, присвячений любовній ліриці Л. Українки, або вечір, присвячений творчості Т. Шевченка;

2) диспути, вечори запитань і відповідей на певні теми, частіше на соціальні або теми моралі. На такі вечори можна запрошувати і учнів інших шкіл;

3) проведення конкурсів, оглядів, олімпіад, турнірів, фестивалів тощо. Наприклад, предметні олімпіади – дуже важливий засіб розвитку інтересу до знань (дух змагання є для цього певним стимулом). Підготовка до заходів такого роду – це завжди творчий процес, в якому обов'язково повинні брати активну участь учні;

4) організація виставок. Це можуть бути виставки учнівської прикладної творчості або тематичні стенди-виставки («Сучасні комп'ютерні технології», «Світ професій», «Де навчатися після закінчення школи» та інші), або виставки-звіти про походи, екскурсії тощо;

5) екскурсія – один з видів позакласної виховної роботи. Це можуть бути такі екскурсії, як: похід в музей, екскурсія на підприємство, відвідування бібліотеки, екскурсія в театр тощо. Екскурсії мають не тільки виховне, а й освітнє значення. Часто вони проводяться вчителями-предметниками в зв'язку з вивченням чергових тем і розділів курсу.

Таким чином, у нашому дослідженні, під терміном «позакласна робота» розуміється виховна робота, яка проводиться класним керівником, вихователями або вчителями-предметниками з учнями школи після уроків.

Метою позакласної роботи в закладах середньої освіти є допомога учням у визначенні стійких інтересів до тієї чи іншої предметної області, виду діяльності; виявлення нахилів, здібностей та обдарувань; розширення знань і кругозору учнів в ході поглибленого вивчення програмних питань, що виходять за рамки навчальної програми, але доступні розумінню учнів; здійснення трудового, морального, естетичного, фізичного виховання учнів; розвиток інтересу до предмета, самостійності, творчої активності.

Уміло організована в навчальному закладі позакласна робота формує і розвиває особистість дитини, підвищує мотивацію до вивчення певного навчального предмету чи сприяє розвитку відповідних здібностей та вмінь, розвиває самостійність, надає можливість в самореалізації особистості, стимулює їх до самоосвіти, поповнення своїх знань, сприяє розвитку винахідливості і творчості.

1.2. Мотивація як фактор підвищення ефективності навчання

Важливим фактором підвищення ефективності навчання дітей шкільного віку є формування в них мотивації до цього виду діяльності. У довідникових джерелах по різному дають визначення поняттю «мотивація».

Е. Остова та В. Стьопіна під терміном «мотивація» розуміють внутрішнє спонукання до дії, яке обумовлює суб'єктивно-особистісну зацікавленість індивіда в її здійсненні. Мотивація поведінки тісно пов'язана з такими характеристиками ідеальної сторони дії, як намір, мета, прагнення, і її слід відрізняти від зовнішніх стимулів і реакції на них. За даними Е. Остової та В. Стьопіної, різні аспекти мотивації досліджуються біологією, психологією, соціологією, політичними науками. Мотивація знаходить зміст

як від об'єкта, на який спрямована дія, так і від потреби, що задовольняється в результаті його звернення [61].

У «Великій психологічній енциклопедії» поняття «мотивація» трактується, як спонукання, що викликають активність організму і визначають її спрямованість. У цьому довідниковому джерелі, термін «мотивація», взятий в широкому сенсі і використовується в усіх областях психології, які досліджують причини і механізми цілеспрямованої поведінки людей і тварин [15].

У словнику іншомовних слів поняття «мотивація» трактується, як сукупність ідей, захоплень, причин та інтересів, якими керується особа приймаючи рішення про перевагу певного виду діяльності, предмету тощо [83].

З філософської точки зору, мотивація – це активний стан психіки, який спонукає людину здійснювати певні види дій. В межах парадигми діяльнісного підходу (О. Леонтьєв), причиною виникнення мотивації є спрямованість на задоволення потреб під впливом зовнішніх стимулів. Окремі мотиви формуються внаслідок опредметнення потреб у ході пошукової активності і перетворення їх об'єкта в мотив. Основними характеристиками мотивації є інтенсивність і стійкість. Вивчення мотиваційної сфери особистості має включати зміст культури, яка надає мотивації ціннісно-нормативних моментів. Виступаючи підставою типів характеру, мотивація іноді підміняється мотивуванням – раціональним обґрунтуванням вчинку за допомогою вказівки на прийнятні обставини, що спонукали до вибору даного дії. Мотивація служить не тільки механізмом виправдання, а й психологічного захисту, коли динамічна система напруг досягає стабілізації [57].

У «Словнику термінів антикризового управління», під мотивацією розуміється процес стимулювання самого себе та інших на діяльність, спрямовану на досягнення індивідуальних та загальних цілей організації [79].

Як бачимо існує достатньо велика кількість трактувань поняття «мотивація». У нашій роботі під терміном «мотивація» ми будемо розуміти активний стан психіки, який спонукає людину здійснювати певні види дій. Мотивація поведінки тісно пов'язана з такими характеристиками ідеальної сторони дії, як намір, мета та прагнення.

Зі вступом дитини до першого класу, у неї починається формування навчальної мотивації і внутрішньої позиції школяра, які, в свою чергу, сприяють успішному систематичному навчанню, і ставить високі вимоги до розумової працездатності дітей. З часом, працездатність дітей збільшується, хоч опора стомленню, самоконтроль, довільність, і продуктивність діяльності учнів в початковій школі набагато нижча, ніж у школярів середньої ланки.

На думку Е. Ільїна, існує тісний взаємозв'язок між навчальною діяльністю та мотивацією. За автором, навчальна діяльність, яка сприяє становленню в дитини суб'єктності, не може сформуватися в один момент з приходом дитини в школу – вона формується поетапно, відкриваючи при цьому все нові грані розвитку особистості молодшого школяра. Якість навчальної діяльності багато в чому залежить від динаміки формування навчальної мотивації, тому, що саме мотиви визначають, які варіанти діяльності будуть обрані учнем, а які – будуть відхилені [31].

Е. Ільїн вважає, що зародження навчальних мотивів як бажання опанувати нове можна побачити вже в дошкільному віці, з 3-4-х років який називають ще «віком чомучок». 5-6-ти річні діти відкриті до пізнання світу, вони активно задають питання «хто такий?», «що таке?», «чому?» і «як?», «навіщо» і тим самим проявляють пізнавальний інтерес, що становить основу мотивації до навчальної діяльності.

Незважаючи на те, що такий інтерес носить ситуативний характер, він звернений до майбутнього шкільного життя дитини, яка в ході навчання буде відкривати таємниці предметного світу [31].

Аналізуючи пізнавальну діяльність дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, Л. Айдарова зазначає, що поточні інтереси

дошкільнят переважно зосереджені на «світі людей», і в цьому віці у дітей переважають широкі соціальні мотиви, які носять опосередкований характер та слабо усвідомлюються [1].

Д. Ельконін з цього приводу зазначав, що серед мотивів можуть виступати:

- зміст певного виду діяльності;
- суспільне значення певного виду діяльності;
- успіх у певній сфері діяльності;
- невдачі в певних видах діяльності;
- особистісні досягнення (підвищення самооцінки);
- похвала та інші [87].

Дослідження Н. Акуліної свідчать про те, що у школярів існує супідрядність мотивів, тобто ситуація, коли дитина здатна виділяти провідний мотив серед багатьох інших. Більше того, спрямованість мотивації кристалізується: для дітей стають більш привабливим виконання ролі учня, досягнення визнання з боку дорослих, предметне спілкування і взаємодія з однолітками [2].

На думку А. Леонтєва у формуванні й розвитку навчальної мотивації важливу роль відіграє спрямованість уваги школяра на інших людей – однокласників, однолітків і вчителів [48].

Схожу точку зору на розвиток учнівської мотивації висловлювала Н. Бадмаєва, яка зазначала, що вже з початкових класів у школярів в умовах навчання формується здатність співпереживати іншим особам, як правило однокласникам і ровесникам. Ця здатність розвивається безпосередньо завдяки участі дитини в нових ділових відносинах, де школяр мимоволі змушений порівнювати себе зі своїми однолітками, однокласниками, з їхніми успіхами, досягненнями, поведінкою. У результаті, школяр, дивлячись на своїх однокласників, однолітків просто змушений вчитися розвивати свої якості і здібності. Тобто, за Н. Бадмаєвою, досягнення й успіхи інших та

можливе відставання в певній сфері від своїх однолітків (однокласників) мотивує дитину до активної діяльності в певній сфері життєдіяльності [9].

М. Алексеєва і М. Безруких підкреслювали поступовий фізичний та психофізіологічний розвиток школяра, який забезпечує можливість систематичного навчання в школі (у тому числі й початкових класах). Науковці стверджують, що учні вже в 9-10 річному віці вже здатні досить довго зберігати свою довільну увагу і виконувати задану програму дій, яку однокласники, однолітки та вчителі їм задають. Також позитивну динаміку в розвитку має пам'ять та інші психічні процеси. Вони зазнають істотних змін, сутність яких полягає в тому, що пам'ять школяра поступово набуває рис довільності, стає опосередкованою і свідомо регульованою.

Як бачимо, за М. Алексеєвою і М. Безруких у школярів (починаючи з молодшого шкільного віку) формуються окремі мотиви, що визначають характер їхньої навчальної діяльності:

- пізнавальні мотиви, що дозволяють заглянути в сутність світобудови;
- соціальні мотиви, що створюють основу для спільної навчальної роботи.

М. Алексеєва і М. Безруких вважають, що ці мотиви слабо пов'язані між собою, є ситуативними та нестійкими. Дослідники також відзначають появу психологічних новоутворення в учнів, які впливають на мотивацію, а саме: довільність, самоконтроль, внутрішній план дій і рефлексія [3].

На думку науковців, довільність – це внутрішня, вольова регуляція уваги, поведінки, мети діяльності людини. Сформованість довільності психічних процесів – це один з найважливіших і основних показників повноцінного функціонування всіх психічних функцій і поведінки в цілому. Діти з недостатнім рівнем сформованості довільності, навіть маючи нормальний рівень інтелектуального розвитку, можуть потрапити до групи невстигаючих у навчанні дітей.

Самоконтроль – це вміння особи реагувати на себе, за допомогою вольової регуляції контролювати свої реакції. Дитина в шкільному віці вже

здатна організувати і регулювати власну діяльність самостійно. Про сформованість самоконтроль можна говорити, коли, дитина вміє:

- підпорядкувати свою поведінку прийнятним правилам;
- зв'язати свої дії із зразком, з системою умов;
- змінювати свої дії в заданих умовах.

Внутрішній план дій – це певна внутрішня дія, яка допомагає дитині успішно контролювати хід виконання завдання, дозволяє зіставити раніше передбачені варіанти її розв'язання. М. Алексеєва і М. Безруких зазначають, якщо внутрішній план дій розвинений, то дитина може вирішувати різні завдання «в умі», а також зіставляти дії з умовами мети та завдання й передбачати можливі проміжні результати. Крім того, внутрішній план дій забезпечує дитині вміння планувати хід розв'язання завдання, орієнтуватися в його умовах, порівнювати, передбачати і оцінювати можливі варіанти вирішення.

Рефлексія – це здатність людини до самоспостереження, роздумів, осмислення, самоаналізу, оцінки умов, передумов і результатів внутрішнього життя і власної діяльності. Під рефлексією, М. Алексеєва і М. Безруких розуміють принцип мислення людини, який направляє його на:

- усвідомлення і осмислення власних передумов і форм;
- предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання;
- діяльність самопізнання, яка розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини.

З розвиненою рефлексією у дитини з'являється усвідомлення своїх вчинків і сенсу своєї діяльності, можливість змінити свої вчинки за допомогою їх осмислення [3].

В. Асеев, Ю. Бабанський, Л. Благонадежина, Л. Божович, О. Дюжева, С. Зайцев, Х. Хекхаузен та інші вважають, що учні молодшого шкільного віку (насамперед першокласники) спочатку прагнуть зайняти нове значуще місце в суспільстві – усвідомити й стати школярами. На цьому етапі в цих

учнів основними мотивами стають наступні: «буду ходити в школу – буду дорослим і самостійним »,«отримаю гарну оцінку – і мама (тато) мене похвалять»,«буду добре поводитися на уроці – і вчитель мене помітить та похвалить за зразкову поведінку». І ці школярі старанно виконують завдання вчителя, намагаючись відповідати шкільним вимогам і отримувати тільки гарні оцінки. Але вже більшості дітей до кінця 1-го класу стає зрозуміло, що успішні в навчанні не ті, хто палко бажає «бути школярем», а ті, для кого навчання є захоплюючим заняттям та працею.

Стає очевидним і закономірним перехід від вирішальної ролі соціальних мотивів у навчанні першокласників та деяких категорії учнів молодших класів до підвищення значення пізнавального інтересу до кінця навчального року. При цьому, В. Асєєв, Ю. Бабанський, Л. Благонадежина, Л. Божович, О. Дюжева, С. Зайцев, Х. Хекхаузен та інші розглядають соціальні мотиви, як відправну точку зародження навчальної діяльності дитини вчення.

Згідно з досліджень В. Асєєва, Ю. Бабанського, Л. Благонадежиної, Л. Божович, О. Дюжевої, С. Зайцева, Х. Хекхаузена та інших, нами зроблено наступні висновки:

1) у першокласників та деяких категорії школярів молодшого шкільного віку з великим відривом домінує мотив отримання позначки. Причина цього очевидна: діти в цьому віці прагнуть до визнання їх достоїнств і сильних сторін, їм потрібна відмітка як підкріплення важливості і правильності їх поведінки і результатів діяльності. Тобто вони готові прийняти відгук (схвалення) суспільства про свою життєдіяльність;

2) другим за поширеністю у школярів молодшого шкільного віку є пізнавальний мотив. Вчені це пояснюють наступним чином: діти від дорослих неодноразово чують, що в школі вони багато чому навчаються, отримують нові знання, і, звичайно, діти вмотивовані до такого виду діяльності;

3) школярі молодшого шкільного віку (особливо першокласники) володіють прагненням до навчальної діяльності, але в більшості випадків не мають стійкої усвідомленої мотивації до навчання [5; 7; 14; 27; 29; 84].

Варто зазначити, що Л. Божович, М. Гінзбург, К. Гуревич, Н. Гуткіна, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та інші вважають, що мотиви тісно пов'язані з емоційними переживаннями, які виникають у дітей в ситуації навчальної діяльності. У зв'язку з вищезазначеним підкреслимо, що формування мотивації до навчання в закладі освіти дитина повинна йти по шляху «усвідомлюваного зсуву» соціальних мотивів в сторону пізнавальних.

На думку Л. Божович, М. Гінзбурга, К. Гуревича, Н. Гуткіної, В. Давидов, Д. Ельконіна, С. Рубінштейна, С. Юрьєва та інших, для формування і розвитку у школярів мотивації до навчання необхідно забезпечувати оптимальну теплоту відносин з боку вчителя та адекватну складність навчальних завдань.

Учень, під впливом засвоєних цінностей і норм у процесі навчання та інших чинників, починає вже певним чином ставитися до результатів своєї діяльності і в цілому до своєї особистості. Наприклад, у дітей, які володіють лідерськими якостями і мають завищену самооцінку, часто зустрічається престижна мотивація (досягнення успіху). Мотивація уникнення невдач характерна для учнів із низьким рівнем успішності. Такі діти намагаються уникнути оцінок низького рівня і наслідків за таке навчання, а саме санкцій батьків, невдоволення вчителів тощо.

Такий вид мотивації розвивається на протязі усього неуспішного процесу навчання в школі (особливо в початкових класах) та супроводжується страхом, тривогою в оціночних ситуаціях і надає навчальній діяльності негативне емоційне забарвлення [22; 24; 87; 88].

Низка дослідників (Т. Ільїна, Е. Ільїн, Д. Левітас, А. Маркова, А. Маслоу та інші) розробили класифікацію мотивів. Наприклад, Т. Ільїна диференціює мотиви на декілька груп:

1) мотиви, які безпосередньо спонукають;

- 2) мотиви, які перспективно спонукають;
- 3) мотиви пов'язані з негативними емоціями;
- 4) мотиви інтелектуального спонукання.

Мотиви, які безпосередньо спонукають:

– залежать від особистості і діяльності вчителя, відібраного матеріалу, методів;

- спираються на мимовільну увагу;
- засновані на позитивних емоціях.

Мотиви, які перспективно спонукають:

– пов'язані з предметною цілеспрямованістю самого учня, націленістю його діяльності на майбутнє;

- інтерес до предмету, до певної діяльності, до якої є схильність;
- бажання заслужити схвалення товаришів.

Мотиви пов'язані з негативними емоціями:

– викликані страхом перед учителем, батьками.
– спираються на довільну увагу, пов'язану із свідомо поставленою метою.

Мотиви інтелектуального спонукання:

– інтерес до процесу розумової діяльності;
– прагнення самостійно знайти відповідь на питання, почуття задоволення від успішного розв'язання завдання, почуття задоволення від самого процесу розумової роботи;

– пробудження і підтримка подібних інтересів залежить від учителя, тобто необхідне навчання учнів прийомам розумової діяльності, оволодіння загально-навчальними вміннями.

На нашу думку, цей поділ дуже умовний, мотиви переплітаються один з одним, переходять один в інший, об'єднуються; крім того, співвідношення мотивів змінюється в залежності від віку; так в молодших класах – переважають мотиви безпосереднього спонукання; в старших – мотиви, які перспективно спонукають і соціальні [88].

Іншу класифікацію мотивів розробив Е. Ільїн. Для прикладу вчений при диференціації мотивів спирався на дві тенденції: досягнення успіху і уникнення невдач. Е. Ільїн до першої групи мотивів (досягнення успіху) відносив:

- учень ставить позитивні цілі;
- активно шукають засоби;
- відчують позитивні емоції.

До другої групи мотивів (уникнення невдач), Е. Ільїн відносив:

- учні невпевнені, бояться критики;
- бояться роботи, де можливі невдачі;
- з роботою пов'язані негативні мотивації [88].

У класифікації мотивів, А. Маркова за критерій взяла ставлення школяра до самої діяльності. Вчена виокремлює зовнішні мотиви (соціальні) та внутрішні мотиви (пізнавальні).

Зовнішні (соціальні) мотиви спрямовані на іншу особу, тобто пов'язані з різною співпрацею школяра з іншими людьми (до них відносяться й позиційні мотиви):

- бажання виконати обов'язок;
- почуття відповідальності;
- зайняти певну позицію;
- вибір професії.

Мотиви вищезазначеної групи є основою самовиховання та самовдосконалення.

Внутрішні (пізнавальні) мотиви спрямовані на предмет вивчення, на власне самовдосконалення, пов'язані зі змістом навчальної діяльності:

- орієнтація на опанування новими знаннями;
- орієнтація на опанування способів отримання знань.

А. Маркова вважає, що внутрішні (пізнавальні) мотиви – це основа самоосвіти.

Дослідниця зауважує, що провідними мотивами учнівської діяльності можуть бути і зовнішні, і внутрішні мотиви. За А. Марковою, більш актуальними є внутрішні мотиви, хоч і зовнішня мотивація може привести до постановки мети діяльності, якщо це тільки не негативний мотив (боязнь поганої оцінки), а позитивний мотив (бажання отримати хорошу оцінку).

Вкрай важливо знати динаміку розвитку мотивів, і стежити за тим, щоб зовнішні позитивні мотиви не перейшли в зовнішні негативні. При правильно поставленому навчанні відбувається навпаки, інтерес до вчителя переростає в інтерес до предмету і пізніше – до науки, яку він представляє.

На думку А. Маркової, кожен учень керується декількома мотивами, тому що навчальна діяльність завжди є полі мотивованою [88].

Таким чином, мотивація – це активний стан психіки, який спонукає людину здійснювати певні види дій. Мотивація поведінки тісно пов'язана з такими діяльними характеристиками, як намір, мета та прагнення. Основними характеристиками мотивації є інтенсивність і стійкість.

Існує декілька класифікацій мотивів. Для нашого дослідження найбільш прийнятним є класифікація на основі критерію відношення учня до власної навчальної діяльності. За цим критерієм мотивація школяра поділяється на зовнішню (соціальну) та внутрішню (пізнавальну). До зовнішніх (соціальних) мотивів відносяться: бажання виконати обов'язок, почуття відповідальності, відстоювання (дотримання) певної позиції, вибір професії та інші. До внутрішніх (пізнавальних) мотивів школяра відносяться: орієнтація на опанування новими знаннями та орієнтація на опанування способів отримання знань.

1.3. Особливості пізнавальної діяльності учнів з порушеннями інтелекту

На сучасному етапі розвитку психокорекційної педагогіки під порушеннями інтелектуального розвитку розуміється група синдромів органічної природи, яка проявляється вираженим загальним психічним недорозвиненням з переважною недостатністю інтелектуальних здібностей [63].

Розглядаючи проблему розвитку пізнавальної діяльності в учнів із порушеннями інтелекту, вчені звертають увагу, перш за все, на дітей з легким ступенем, так як значне зниження інтелекту, грубі порушення пізнавальної діяльності та мовлення в дітей з помірним, важким і глибоким ступенями вираженості інтелектуальних порушень не дозволяють говорити про повноцінний розвиток комунікації, емоцій та пізнавальної активності.

Діти з легким ступенем порушення інтелектуального розвитку складають основну масу учнів спеціальних шкіл.

М. Певзнер виділила п'ять основних форм олігофренії:

- неускладнену;
- з переважанням процесів збудження або гальмування;
- зі зниженням функцій аналізаторів;
- з психопатоподібною поведінкою;
- з вираженою недостатністю лобових відділів кори головного мозку.

Кожна з форм має цілу низку специфічних ознак, обумовлених структурою дефекту, але також виявляються й загальні особливості, які слугують підставою для їх об'єднання в певну категорію дітей з відхиленнями в розвитку, а отже, й для навчання в спеціальних навчальних закладах.

М. Певзнер і Б. Пінський до таких загальних особливостей відносили суттєві відхилення в розвитку в дітей всіх вищих психічних функцій та особистісної сфери [62; 64].

У результаті органічних змін центральної нервової системи, у дітей з інтелектуальною недостатністю відзначаються порушення в роботі всіх аналізаторів. Недорозвинення мозку і пов'язані з цим порушення динаміки нервових процесів призводять до того, що корковий аналіз і синтез подразників, які впливають на дитину, в тій чи іншій мірі порушуються.

Інтелектуальне недорозвинення в дітей цієї категорії призводить до порушення пізнавальної діяльності. Повноцінна пізнавальна діяльність лежить в основі оволодіння дитиною соціальним досвідом, без якого він не зможе стати повноцінним членом суспільства. Недорозвинення пізнавальної діяльності в дітей з порушеннями інтелекту позначається на процесах пізнання. У результаті діти означеної категорії отримують неповні, часом спотворені уявлення про навколишній світ, що позначається на формуванні соціального досвіду учнів спеціальної школи.

У дітей із легкими інтелектуальними порушеннями фіксується порушення першої ступені пізнання – сприйняття і відчуття. Сприйняття дитини з інтелектуальною недостатністю характеризується порушеннями узагальненості, повільністю темпу, в порівнянні з дітьми із нормо-типовим розвитком, порушеннями вибірковості, константності, диференційованості. Діти часто не впізнають знайомі предмети при зміні їх розташування, відчувають труднощі при розпізнаванні контурних, схематичних та зображуваних предметів.

Для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку характерні стійкі труднощі сприйняття простору і часу.

Особливості сприйняття і відчуттів дітей із порушеннями інтелекту детально вивчені багатьма психологами. Експерименти доводять, що темпи сприйняття у дітей з інтелектуальною недостатністю уповільнені. Повільність темпу сприйняття поєднується зі значним звуженням обсягу матеріалу, який сприймається. Діти з інтелектуальною недостатністю помічають значно менше предметів, що потрапляють в їх поле зору, ніж їх однолітки з нормо-типовим розвитком.

Наступною особливістю відчуттів і сприймань дітей із інтелектуальними порушеннями є їх виражена не диференційованість. Учні цієї категорії погано розрізняють подібні предмети при їх впізнаванні.

Сприйняття і відчуття тісно пов'язані з мисленням, яке є головним інструментом пізнання. У дітей із інтелектуальною недостатністю відзначаються особливості у формуванні аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстракцій і конкретизацій [60].

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку безсистемно аналізують певний предмет, виділяючи в ньому найбільш яскраві частини, не можуть подумки розчленовувати предмет на складові частини. Через недосконалість аналізу в дітей цієї категорії ускладнена операція синтезу, що не дає можливості поєднати розрізнені частини досліджуваного предмета і зрозуміти його не тільки в цілому, але і осягнути зв'язок цього предмета з іншими предметами людського знання.

Діти з інтелектуальною недостатністю не можуть виділяти істотні ознаки предметів і явищ через недосконалість операції порівняння. Вони, зазвичай, порівнюють предмети по несуттєвим і несумісним ознакам. Невміння відокремлювати істотні ознаки від несуттєвих призводить до утруднення понятійних узагальнень у осіб з інтелектуальними порушеннями.

За даними В. Синьова, М. Матвєєвої та О. Хохліної, найбільш вираженою особливістю сприйняття в дітей з порушеннями інтелектуального розвитку є інактивність. Тобто, дивлячись на який-небудь предмет, у таких дітей не виникає бажання розглянути його в деталях, розібратися у властивостях. Про інактивності характер сприйняття свідчить про не вміння осіб з порушеннями інтелекту шукати і знаходити будь-які об'єкти, вибірково розглядати будь-яку частину навколишнього світу, відволікаючись від непотрібних в даний момент яскравих і привабливих сторін сприйманого [78].

Для дітей із інтелектуальною недостатністю ускладненою є операція узагальнення. Вони не можуть виділяти і диференціювати суттєві ознаки,

узагальнювати і систематизувати їх, не можуть розмежовувати ознаки, виділення яких дає можливість підкреслювати своєрідність предмета або об'єкта.

С. Миронова зазначає, що відмінною рисою мислення дітей цієї категорії є некритичність, проблемність самоаналізу, труднощі в адекватній оцінці своєї роботи. Діти, як правило, не помічають помилок, не розуміють своїх невдач. Учні з порушеннями інтелектуального розвитку часто починають виконувати роботу, не дослухавши інструкції до кінця та не зрозумівши мети завдання [52].

У школярів означеної категорії, особливості сприйняття і мислення тісно пов'язані з особливостями пам'яті. Для пам'яті дітей з інтелектуальною недостатністю характерними є:

- труднощі запам'ятовування;
- труднощі збереження інформації;
- неточність відтворення.

За спостереженнями С. Рубінштейн, діти краще запам'ятовують зовнішні, яскраві, іноді випадкові ознаки предмета; важче усвідомлюють і запам'ятовують внутрішні логічні зв'язки [70].

Увага дітей з інтелектуальною недостатністю погано фіксується, легко розсіюється. Такі діти все нове засвоюють дуже повільно і лише після багаторазового повторення. У означеної категорії осіб найбільше страждає смислова пам'ять, недостатнім є і логічно опосередковане запам'ятовування.

Як правило, в діяльності дітей із порушеннями інтелектуального розвитку відсутній план майбутньої діяльності, вони несамостійні, їм дуже складно переключитися на нові види діяльності. Вони можуть тривалий час займатися певною монотонною діяльністю (якоюсь однією справою).

На думку І. Татьянчикової, дифузний характер при олігофренії призводить до порушення особистості дитини в цілому. Ознаки недорозвинення виявляються в особливостях мовлення: такі діти не розуміють значення багатьох слів, особливо тих, які виражають якості,

властивості і відносини предметів, тобто їм важко дається розуміння сенсорних еталонів [81].

За автором, у дітей з порушеннями інтелекту характерним є обмежений словниковий запас, їхнє мовлення маловиразне, часто аграмматичне. У мовленні дітей цієї категорії переважають іменники, значно менше слів, які позначають дії, ознаки та відносини. Уповільнено протікає процес оволодіння фразовим мовленням. Структура речень у багатьох дітей примітивна. У деяких випадках вони використовують розгорнуті фрази, але сенсу сказаного часто не розуміють.

За даними А. Дмитрієва, негативно впливає на розумову та фізичну працездатність дітей з інтелектуальною недостатністю – порушення фізичного розвитку в осіб цієї категорії.

Дослідження А. Дмитрієва показують, що фізичний розвиток дітей з порушеннями інтелекту має свою специфіку. У цілому показники фізичного розвитку дітей означеної категорії відстають від своїх однолітків з нормо-типовим розвитком. Учні з порушеннями інтелекту представляють собою доволі різну категорію осіб, тому й достатньо часто в них фіксується велика різноманітність індивідуальних відхилень. Найбільше відставання у фізичному розвитку відзначено в середньому шкільному віці, тобто у дітей 11-13 річного віку. 45% дітей з порушеннями інтелекту мають поганий фізичний розвиток, 23 % осіб цієї категорії мають розвиток нижче середнього, 7 % учнів мають надмірний, негармонійний розвиток, і 25 % школярів з порушеннями інтелекту мають середній гармонійний розвиток.

Таким чином, діти з порушеннями інтелекту характеризуються уповільненим розвитком мислення, пам'яті, уваги, уявлення та сприйняття в порівнянні з нормо-типовими ровесниками, що несприятливо впливає на рівень засвоєння навчального матеріалу та стан їхньої вихованості. Ці діти погано орієнтуються в навколишньому середовищі, у них з великими проблемами формуються часові уявлення та соціальний досвід.

Висновки до розділу 1

Перший розділ дослідження присвячений теоретичним основам позакласної роботи з учнями із порушеннями інтелектуального розвитку. З цією метою було проаналізовано науково-педагогічну літературу, яка дала змогу дійти до наступних висновків:

1) позакласна робота – це виховна робота, яка проводиться класним керівником, вихователями або вчителями-предметниками з учнями школи після уроків. Метою позакласної роботи в закладах середньої освіти є допомога учням у визначенні стійких інтересів до тієї чи іншої предметної області, виду діяльності; виявлення нахилів, здібностей та обдарувань; розширення знань і кругозору учнів в ході поглибленого вивчення програмних питань, що виходять за рамки навчальної програми, але доступні розумінню учнів; здійснення трудового, морального, естетичного, фізичного виховання учнів; розвиток інтересу до предмета, самостійності, творчої активності.

Уміло організована в навчальному закладі позакласна робота формує і розвиває особистість дитини, підвищує мотивацію до вивчення певного навчального предмету чи сприяє розвитку відповідних здібностей та вмінь, розвиває самостійність, надає можливість в самореалізації особистості, стимулює їх до самоосвіти, поповнення своїх знань, сприяє розвитку винахідливості і творчості;

2) мотивація – це активний стан психіки, який спонукає людину здійснювати певні види дій. Мотивація поведінки тісно пов'язана з такими діяльними характеристиками, як намір, мета та прагнення. Основними характеристиками мотивації є інтенсивність і стійкість. Мотивація школяра поділяється на зовнішню (соціальну) та внутрішню (пізнавальну). До зовнішніх (соціальних) мотивів відносяться: бажання виконати обов'язок, почуття відповідальності, відстоювання (дотримання) певної позиції, вибір професії та інші. До внутрішніх (пізнавальних) мотивів школяра відносяться:

орієнтація на опанування новими знаннями та орієнтація на опанування способів отримання знань;

3) діти з порушеннями інтелекту характеризуються уповільненим розвитком мислення, пам'яті, уваги, уявлення та сприйняття в порівнянні з нормо-типовими ровесниками, що несприятливо впливає на рівень розвитку пізнавальної активності, мотивації до навчання, засвоєння навчального матеріалу та стан їхньої вихованості.

РОЗДІЛ 2.

ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ МОТИВАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ НА КОНСТАТУВАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Організація та методи дослідження мотивації в дітей з порушеннями інтелекту

За типовим навчальним планом у спеціальних закладах середньої освіти навчальний предмет «Природознавство» вивчається з 5 по 9 класи. До констатувального експерименту були залучені учні 5-6 класів комунального закладу «Сумський заклад загальної середньої освіти спеціальна школа Сумської міської ради».

Переважає більшість школярів (17 учнів), які навчаються в 5-6 класах мають діагноз «порушення інтелектуального розвитку легкого ступеня» (F 70). Три дитини мають діагноз «порушення інтелектуального розвитку помірного ступеня» (F 71). У двох школярів зафіксовано дитячий аутизм (F 84) у поєднанні з інтелектуальною недостатністю. Загальна кількість учнів, які взяли участь в констатувальному дослідженні – 20 осіб.

Детальну інформацію про рівень пізнавальних можливостей, їхній фізичний, психічний, емоційний, комунікативний розвиток ми дізнавалися в спілкуванні з класними керівниками та вихователями групи продовженого дня 5-го і 6-го класів, вчителями-предметниками, шкільним психологом, соціальним педагогом, адміністрацією школи та іншими працівниками навчального закладу.

Також перед проведенням констатувального експерименту ми знайомилися з:

– шкільною документацією: класним журналом, психолого-педагогічними характеристиками, індивідуальними програмами розвитку;

- медичною документацією: листками здоров'я;
- учнівськими роботами: зошитами, альбомами, виробами з пластиліну, паперу, картону, дерева, текстилю, солоного тіста, природніх матеріалів тощо.

Для констатувального дослідження було визначено наступні завдання:

- підібрати оптимальні методики діагностування навчальної мотивації в дітей із порушеннями інтелектуального розвитку;
- провести діагностування;
- проаналізувати результати діагностування учнів спеціального закладу середньої освіти та визначити стани сформованості мотивації до навчання в означеної категорії школярів.

Для об'єктивного визначення стану вмотивованості дітей з порушеннями інтелектуального розвитку до вивчення природознавства, нами було визначено та модифіковано (адаптовано під пізнавальні можливості школярів цієї категорії та навчальний предмет «Природознавство») наступні діагностичні методики:

- 1) анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової);
- 2) методика Т. Нежної «Бесіда про школу»;
- 3) методика «План місцевості» (авторський модифікований варіант методики Н. Гуткіної «Будинок») [4].

Вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на зазначених вище методиках. Анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової) призначена для дітей 6-8-річного віку з нормо-типовим розвитком для вивчення мотивації навчання у школі. Нами було адаптовано цю методику під навчальний предмет «Природознавство», а саме було змінено акцент запитань з поняття «школа» на поняття «природознавство».

Підібрані 10 питань, найкращим чином відображають ставлення дітей до певного навчального предмета та емоційне реагування на зазначену шкільну дисципліну. Наявність у дитини прагнення виконувати всі пред'явлені вимоги на уроці природознавства, показати себе з кращого боку

на заняттях з цього шкільного предмету спонукає учня з порушеннями інтелектуального розвитку до пізнавальної активності. Відповідно при низькому рівні мотивації спостерігається зниження активності на уроці природознавства та низька успішність. Н. Лусканова рекомендує залучати до анкетування дітей цієї категорії шкільного психолога. На нашу думку в діагностуванні дітей з інтелектуальними порушеннями доречно використовувати індивідуальне анкетування, щоб діти не відволікалися на зайві звуки й змогли сконцентрувати увагу на запропонованих питаннях.

Під час анкетування експериментатор зачитує запитання вголос, пропонує варіанти відповідей, а школярі повинні записати ті відповіді, які їм підходять або обрати усно, а експериментатор робить позначки самостійно.

Н. Лусканова рекомендує під час діагностування школярів використовувати інструкцію. Її текст має бути орієнтовно такого змісту: «Зараз я буду зачитувати питання, які описують твоє ставлення до навчального предмета «Природознавство». Послухай їх уважно. До кожного питання пропонується 3 варіанти відповіді. Вибери той варіант, який підходить, і запиши номер цього варіанту поруч з номером відповідного питання».

Анкета допускає повторні опитування, що дозволить оцінити динаміку мотивації до вивчення природознавства. Зниження рівня цієї мотивації може служити в певній мірі критерієм шкільної дезадаптації дитини з порушеннями інтелекту, а його підвищення – сигналом позитивної динаміки у вивченні природознавства та розвитку школярів із порушеннями інтелектуального розвитку.

Адаптовані питання анкети мають наступний вигляд:

1. Як ти почуваєш себе на уроці природознавства?

а) мені на уроці природознавства подобається.

б) мені на уроці природознавства не дуже подобається.

в) мені на уроці природознавства не подобається.

2. З яким настроєм ти йдеш урок природознавства?

- а) з хорошим настроєм.
- б) буває по-різному.
- в) як правило, не хочеться йти на цей урок.

3. Якби тобі сказали, що завтра на урок природознавства не обов'язково приходити всім учням, як би ти вчинив?

- а) пішов би на урок природознавства.
- б) не знаю.
- в) не пішов би на урок природознавства.

4. Як ти ставишся до того, що у вас замінюють уроки природознавства на інші?

- а) мені не подобається, коли замінюють ці уроки.
- б) буває по-різному.
- в) мені подобається, коли замінюють ці уроки.

5. Як ти ставишся до домашніх завдань з природознавства?

- а) я хотів би, щоб домашні завдання були.
- б) не знаю, важко відповісти.
- в) я хотів би, щоб домашніх завдань не було.

6. Чи хотів би ти, щоб уроки природознавства були скороченими й тривали за часом менше інших уроків?

- а) ні, не хотів би.
- б) не знаю.
- в) так, я хотів би, щоб уроки природознавства були скороченими.

7. Чи розповідаєш ти про уроки природознавства своїм батькам або друзям?

- а) розповідаю часто.
- б) розповідаю рідко.
- в) взагалі не розповідаю.

8. Як ти ставишся до вчителя природознавства?

- а) мені подобається наш вчитель природознавства.
- б) не знаю, важко відповісти.

в) я хотів би, щоб у нас був інший вчитель природознавства.

9. Чи є у тебе друзі в класі?

а) у мене багато друзів у класі.

б) у мене мало друзів в класі.

в) у мене немає друзів в класі.

10. Як ти ставишся до своїх однокласників?

а) мені подобаються мої однокласники.

б) мені не дуже подобаються мої однокласники.

в) мені не подобаються мої однокласники (Додаток А).

Анкета шкільної мотивації (варіант Н. Лусканової) передбачає відповідну кількісну обробку результатів. Для диференціювання дітей із порушеннями інтелектуального розвитку за рівнями мотивації до вивчення шкільного предмету «Природознавство» була розроблено систему бальних оцінок:

– відповідь дитини, що свідчить про її позитивне ставлення до уроків природознавства оцінюється в 3 бали;

– нейтральний (середній) варіант відповіді (не знаю, буває по-різному тощо) оцінюється в 1 бал;

– відповідь, що свідчить про негативне ставлення дитини до уроків природознавства, оцінюється в 0 балів.

Максимально можлива оцінка – 30 балів.

За цією методикою визначено 4 рівні мотивації до навчальної діяльності.

4-й рівень – 25-30 балів (максимально високий рівень мотивації до вивчення природознавства на уроках у спеціальній школі). Такі діти відрізняються наявністю високих пізнавальних мотивів, прагненням успішно виконувати всі пред'явлені вимоги вчителем природознавства. Школярі дуже чітко дотримуються всіх вказівок вчителя, сумлінні та відповідальні, сильно переживають, якщо отримують незадовільні оцінки або зауваження педагога. У малюнках на шкільну тему вони часто зображують вчителя

природознавства біля дошки, процес цього уроку, навчальний матеріал із природознавства тощо.

3-й рівень – 20-24 бали (міцна мотивація до вивчення природознавства). Цей показник мають учні, які успішно справляються з навчальною діяльністю. У малюнках на шкільну тематику вони також зображують різноманітні навчальні ситуації з уроків природознавства, а при відповідях на питання проявляють меншу залежність від жорстких вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

2-й рівень – 15-19 балів (характеризує в дітей позитивне ставлення до уроків природознавства, але ці заняття більше приваблюють окремими цікавими фрагментами, але більше їм подобаються ці уроки, тому, що саме на них є можливість поспілкуватися з друзями, з учителем тощо. Цим школярам подобається зовнішня сторона, красивий підручник із природознавства, зошити, ручки тощо. Пізнавальні мотиви у таких дітей сформовані в меншій мірі і процес вивчення природознавства їх мало приваблює. У малюнках на шкільну тематику такі діти зображують, як правило, шкільні, але не навчальні ситуації.

1-й рівень – 0-14 балів (низька шкільна мотивація). Такі школярі відвідують школу неохоче, воліють пропускати заняття. На уроках природознавства часто займаються сторонніми справами та іграми. Зазнають серйозних труднощів під час вивчення цього предмету зокрема, та в навчальній діяльності в загалі. Такі діти знаходяться в стані нестійкої адаптації до вивчення предмету природознавство. У малюнках на шкільну тематику такі діти зображують, як правило, ігрові сюжети, хоча побічно вони пов'язані зі школою.

Серед дітей з таким рівнем мотивації можна зустріти школярів із негативним ставленням до уроків з природознавства. По суті, в них спостерігається шкільна дезадаптація. Такі діти відчувають серйозні труднощі, як у школі, так і на уроках природознавства. Ці діти не справляються з навчальною діяльністю, відчувають проблеми в спілкуванні з

однокласниками та у взаєминах з учителем. Уроки природознавства нерідко сприймаються такими школярами, як вороже середовище, перебування в якому для них є нестерпним.

Отже, застосування адаптованої анкети шкільної мотивації Н. Лусканової дасть можливість нам об'єктивно визначити рівень вмотивованості учнів 5-6 класів спеціального закладу середньої освіти до вивчення природознавства.

Наступною діагностичною методикою, яка запланована нами для використання на констатувальному етапі педагогічного експерименту є методика Т. Нежнкової «Бесіда про школу». Ця методика також була нами адаптована під інтелектуальні можливості школярів із порушеннями інтелектуального розвитку та шкільний предмет «Природознавство».

Ця методика дозволяє досліджувати внутрішню позицію школяра і виявити характеру орієнтації на шкільно-навчальну діяльність. Процедура дослідження за методикою Т. Нежнкової «Бесіда про школу» наступна: дитині задаються питання, відповіді на які дозволяють виявити один з чотирьох типів орієнтації у відношенні до школи, навчання в цілому та вивчення природознавства зокрема. Переважна орієнтація на зміст навчальної діяльності свідчить про наявність у школяра з інтелектуальними порушеннями внутрішньої позиції школяра.

Для дітей означеної категорії пропонуємо наступні запитання:

1. Чи хочеш ти ходити в школу?
 - а) дуже хочу;
 - б) так собі, не знаю;
 - в) не хочу.
2. Чи подобаються тобі уроки природознавства?
 - а) так;
 - б) так собі, не знаю;
 - в) ні.
3. Чи готуєшся ти до уроків природознавства?

- а) так;
- б) не завжди;
- в) ні.

4. Чи відвідував би ти гурток природознавчого спрямування («Юний натураліст», «Природолюб», «Клуб любителів рослин» та інші)?

- а) так, дуже хотілося б відвідувати такий гурток;
- б) не знаю, особливого інтересу до таких занять не відчуваю;
- в) ні не відвідував би.

5. Якби тобі не треба було ходити в школу, чим би ти займався вдома, як б проводив свій час?

а) допомога по господарству, доглядав за тваринами, квітами, читав би про це додаткову літературу;

б) читав книги іншого (не природничого) змісту, щось переписував, записував цікаву інформацію тощо;

в) гуляв би з друзями.

Т. Нежнова пропонує оцінювати відповіді дітей наступним чином: за відповіді рівня «а» – 2 бали, за відповіді рівня «б» – 1 бал, за відповіді рівня «в» – 0 балів (Додаток Б).

Інтерпритувати відповіді дітей, Т. Нежнова пропонує наступним чином:

– якщо дитина набрала 10-9 балів (4-й рівень) – можна стверджувати про орієнтацію дитини з порушеннями інтелектуального розвитку на навчальну діяльність та позитивне ставлення її до шкільного предмету «Природознавство» й бажання вивчати цю навчальну дисципліну (внутрішня позиція школяра сформована);

– якщо дитина набрала 8-7 балів (3-й рівень) – можна стверджувати про значний інтерес дитини до зовнішньої атрибутики шкільного життя у цілому та вивчення природознавства зокрема (середня стадія формування внутрішньої позиції школяра);

– якщо дитина набрала 6-5 балів (2-й рівень) – можна стверджувати про переважаючий інтерес дитини до зовнішньої атрибутики шкільного життя у цілому та вивчення природознавства зокрема (початкова стадія формування внутрішньої позиції школяра);

– якщо дитина набрала 4-0 балів (1-й рівень) – можна стверджувати про відсутність інтересу в школяра цієї категорії до навчання, як у школі, так і до опанування навчальним предметом «Природознавство» (внутрішня позиція школяра не сформована).

Отже, застосування адаптованої методика Т. Нежної «Бесіда про школу» дасть нам можливість об'єктивно визначити внутрішню позицію учнів з порушеннями інтелектуального розвитку та рівень їхньої вмотивованості до вивчення природознавства.

Наступною діагностичною методикою, яка запланована нами для використання в констатувальному експерименті – це методика «План місцевості» (авторська модифікація методики Н. Гуткіної «Будинок»).

У цій методиці пропонується змалювати план місцевості (з використанням умовних позначень). Методика розрахована на учнів з порушеннями інтелектуального розвитку віком від 10 до 12 років та може використовуватися при визначенні готовності дітей цієї категорії до якісного засвоєння природознавчого матеріалу та рівня сформованості практичних умінь з цієї навчальної дисципліни. Варто зауважити, що Н. Гуткіна не рекомендує її застосовувати до школярів з поганим зором. Мета дослідження – визначити здатність дитини з інтелектуальними порушеннями копіювати складний зразок. Ця методика дозволяє виявити вміння школяра орієнтуватися на зразок, точно його копіювати, визначити особливості розвитку довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку.

Для впровадження методики дітей необхідно забезпечити зразком (умовним позначенням плану місцевості), аркушем паперу та кольоровими олівцями.

Перед виконанням завдання дитині з порушеннями інтелектуального розвитку надається інструкція наступного змісту: «Перед тобою лежать аркуш паперу і олівець. Будь-ласка намалюй на цьому аркуші паперу точно таку ж саму схему місцевості, як на запропонованому зразку (перед учнем кладеться листок із зображенням плану місцевості). Не квапся, будь уважний, постарайся, щоб твій малюнок був такий же, як на цьому зразку. Якщо ти щось намалюєш не так, не стирай ні гумкою, ні пальцем (необхідно простежити, щоб у дитини не було гумки). Треба поверх неправильного символу або поруч намалювати правильний. Тобі зрозуміло завдання? Тоді приступай до роботи».

Під час виконання завдання необхідно зафіксувати:

– як дитина працює зі зразком: чи часто дивиться на нього, чи проводить повітряні лінії над зразком, що повторюють контури плану місцевості, звіряє зроблене зі зразком або, один раз подивившись більше не дивиться на зразок і малює по пам'яті;

- швидко чи повільно проводить лінії;
- відволікається під час роботи;
- робить висловлювання і задає запитання під час креслення;
- звіряє після закінчення роботи свій план місцевості зі зразком.

Н. Гуткіна рекомендує після повідомлення дитини про закінчення роботи, їй пропонується перевірити, чи все вона зробила правильно і якщо дитина виявить певні неточності (помилки) у своєму малюнку, то може їх виправити, але це повинно бути зареєстровано експериментатором.

Обробка експериментального матеріалу проводиться шляхом підрахунку балів, що нараховуються за помилки. Помилки бувають наступними:

1. Відсутність будь-якої деталі малюнка (4 бали). На кресленні можуть бути відсутні позначення саду, дерев, лук, лісу, річки, містка тощо.

2. Збільшення окремих деталей малюнка більш ніж в два рази при правильному збереженні розміру всього малюнка (3 бали за кожен збільшений деталь).

3. Неправильно зображений елемент малюнка (3 бали). Неправильно можуть бути зображені сад, дерева, господарства, будівлі, лук, ліс, річка, дорога, місток та інше.

4. Неправильне розташування деталей в просторі малюнка (1 бал).

5. Відхилення ліній та умовних зображень більш ніж на 30° від заданого напрямку (1 бал). Так само як перекіс (більш ніж на 30°) вертикальних і горизонтальних ліній, з яких складаються будиночки, господарства та інші умовні позначення.

6. Розриви між лініями в тих місцях, де вони повинні бути з'єднані (1 бал за кожен розрив).

7. Залізання ліній одна за іншу (1 бал за кожне залізання).

Якісно виконаний малюнок плану місцевості оцінюється в 0 балів. Чим гірше виконане завдання, тим вищою буде сумарна оцінка в учня з порушеннями інтелекту (Додаток В).

Інтерпритувати результати дитячих малюнків, Н. Гуткіна пропонує наступним чином:

– якщо дитина набрала від 0 до 2 балів (4-й рівень) – можна стверджувати про орієнтацію дитини з порушеннями інтелектуального розвитку на навчальну діяльність та високий рівень розвитку таких навичок, як копіювання довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки в дітей зазначеної категорії;

– якщо дитина набрала від 3 до 5 балів (3-й рівень) – можна стверджувати про достатній рівень готовності до вивчення природознавства та достатній рівень розвитку копіювання довільної уваги, просторового

сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки в дітей зазначеної категорії;

– якщо дитина набрала від 6 до 8 балів (2-й рівень) – можна стверджувати про середній рівень готовності школяра з порушеннями інтелекту до вивчення природознавства та середній рівень у вмінні копіювати, концентрувати довільну увагу, просторове сприйняття, середній рівень сенсомоторної координації та тонкої моторики рук в дітей зазначеної категорії;

– якщо дитина набрала від 9 до 10 балів (1-й рівень) – можна стверджувати про низький рівень готовності до вивчення природознавства та низький рівень розвитку копіювання довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки в дітей зазначеної категорії.

Отже, застосування методики «План місцевості» (авторська модифікація методики Н. Гуткіної «Будинок») дасть нам можливість об'єктивно визначити інтерес до практичних занять природознавством та визначить рівень розвитку у школярів з порушеннями інтелекту вміння копіювати, концентрувати довільну увагу, просторове сприйняття, визначити стан сенсомоторної координації та тонкої моторики рук в дітей зазначеної категорії.

Аналіз вище описаних методик (анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової); методика Т. Нежнкової «Бесіда про школу»; методика «План місцевості» (авторський модифікований варіант методики Н. Гуткіної «Будинок») дав нам можливість виокремити найбільш важливі критерії у визначенні мотивації до вивчення природознавства дітьми з інтелектуальними порушеннями, а саме:

– ставлення дітей до навчального предмета «Природознавство» (за методикою Н. Лусканової);

– емоційна реакція на навчальний предмет «Природознавство» (за методикою Н. Лусканової);

- внутрішню позицію школяра до вивчення навчального матеріалу природознавчого змісту (за методикою Т. Нежної);
- розвиток предметних умінь (вміння копіювати) (за методикою Н. Гуткіної);
- рівень розвитку просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики рук (за методикою Н. Гуткіної).

Для диференціації стану вмотивованості учнів з порушеннями інтелектуального розвитку до вивчення природознавства нами було визначено такі рівні:

- високий (за методиками Н. Лусканової, Т. Нежної та Н. Гуткіної – 4-й рівень);
- достатній (за методиками Н. Лусканової, Т. Нежної та Н. Гуткіної – 3-й рівень);
- середній (за методиками Н. Лусканової, Т. Нежної та Н. Гуткіної – 2-й рівень);
- низький (за методиками Н. Лусканової, Т. Нежної та Н. Гуткіної – 1-й рівень).

Таким чином, до констатувального експерименту були залучені учні 5-6 класів комунального закладу «Сумський заклад загальної середньої освіти спеціальна школа Сумської міської ради». Переважна більшість школярів мають діагноз «порушення інтелектуального розвитку легкого ступеня» (F 70). Три дитини мають діагноз «порушення інтелектуального розвитку помірного ступеня» (F 71). Загальна кількість дітей залучених до констатувального експерименту – 20 осіб.

Для об'єктивного визначення стану сформованості мотивації до вивчення природознавства, нами було підібрано й адаптовано під психофізичні можливості цих учнів декілька діагностичних методик, а саме: анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової), методика Т. Нежної «Бесіда про школу», методика «План місцевості» (авторський варіант методики Н. Гуткіної «Будинок»).

Критеріями визначення стану мотивації до вивчення природознавства дітьми з інтелектуальними порушеннями встановлено: ставлення дітей до навчального предмета «Природознавство», емоційна реакція на навчальний предмет «Природознавство» (визначалися за допомогою методики Н. Лусканової), внутрішня позиція школяра до вивчення навчального матеріалу природознавчого змісту (визначалася за допомогою методики Т. Нежнкової), розвиток предметних умінь (вміння копіювати) та розвиток просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики рук (визначалися за допомогою методики Н. Гуткіної).

Стан вмотивованості школярів із порушеннями інтелекту до вивчення природознавства диференціювався на чотири рівні: низький, середній, достатній та високий.

2.2. Результати констатувального дослідження

Друга частина констатувального експерименту присвячена емпіричному дослідженню, а саме застосуванню діагностичних методик з вивчення стану розвитку мотивації до вивчення навчального предмету «Природознавство» в учнів з порушеннями інтелекту.

На цьому етапі дослідження учням 5-6 класів комунального закладу «Сумський заклад загальної середньої освіти спеціальна школа Сумської міської ради» були запропоновані такі методики, як анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової), методика Т. Нежнкової «Бесіда про школу», методика «План місцевості» (авторський варіант методики Н. Гуткіної «Будинок»).

У експерименті взяло участь 20 учнів 5-6 класів з діагнозом «порушення інтелектуального розвитку легкого ступеню» (F 70) та «порушення інтелектуального розвитку помірного ступеня» (F 71).

Аналіз результатів анкетування шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової) свідчить про те, що 5 % учнів цієї категорії мають високий рівень мотивації до навчання в цілому та вивчення природознавства зокрема. Школярі зазначеної групи набрали від 25 балів і більше, що свідчить про наявність високих пізнавальних мотивів, прагнення успішно виконувати всі пред'явлені вчителем завдання і вправи з природознавства. Школярі дуже чітко дотримуються всіх вказівок вчителя, сумлінні та відповідальні, переживають за низькі оцінки (які є незвичними для них), або зауваження педагога.

Нами констатовано у цих школярів 4-й рівень мотивації, тобто зазначені учні мають високий рівень мотивації до вивчення природознавства в умовах спеціальної школи.

10 % школярів з порушеннями інтелекту набрали від 20 до 24 балів, що свідчить про доволі міцне, внутрішньо вмотивоване бажання вивчати шкільний курс «Природознавство». Такі діти успішно справляються з навчальною діяльністю. У малюнках на шкільну тематику вони часто зображують різноманітні навчальні ситуації з уроків природознавства, а при відповідях на питання проявляють меншу залежність від жорстких вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

Відповідно, ці школярі мають мотивацію, яка відповідає достатньому – 3-му рівню.

40 % учнів з інтелектуальними порушеннями набрали від 15 до 19 балів. Аналіз їхніх відповідей свідчить про те, що вони позитивно відносяться до уроків природознавства, але переважно їх приваблюють окремі цікаві фрагменти навчального матеріалу природознавчого змісту. Дітям подобаються ці уроки, тому, що саме на них є можливість поспілкуватися з друзями, з учителем тощо. Як правило, цим школярам подобається зовнішня сторона, красивий підручник із природознавства, зошити, ручки тощо. Пізнавальні мотиви у таких дітей сформовані в меншій мірі і процес вивчення природознавства їх мало приваблює. У малюнках на

шкільну тематику такі діти зображують, як правило, шкільні, але не навчальні ситуації. Мотивація цих школярів до вивчення природознавства відповідає середньому – 2-му рівню.

Ці школярі за рівнем мотивації до вивчення природознавства віднесені нами

Решта учнів з порушеннями інтелектуального розвитку (45 %) була віднесена нами до низького – 1-го рівня. Школярі означеної категорії відвідують неохоче уроки природознавства, воліють пропускати заняття. На уроках природознавства часто займаються сторонніми справами та іграми. Зазнають серйозних труднощів під час вивчення цього предмету. Такі діти знаходяться в стані нестійкої адаптації до вивчення предмету «Природознавство».

Також, серед дітей з таким рівнем мотивації можна зустріти школярів із негативним ставленням до уроків природознавства. Такі діти відчують серйозні труднощі, як у школі, так і на уроках природознавства. Ці діти не справляються з навчальною діяльністю, відчують проблеми в спілкуванні з однокласниками та у взаєминах з учителем.

Отже, аналіз відповідей учнів з порушеннями інтелекту на запитання анкети Н. Лусканової щодо шкільної мотивації свідчить про те, що 5 % дітей мають високий рівень мотивації, 10 % школярів – достатній рівень мотивації, 40 % учнів – середній рівень мотивації, 45 % дітей з інтелектуальними порушеннями – низький рівень мотивації до вивчення природознавства (Рис. 2.1).

Аналіз результатів учнівських робіт за методикою Т. Нежнкової «Бесіда про школу» свідчить про те, що у багатьох школярів із порушеннями інтелектуального розвитку у 5-6 класах ще не сформована внутрішня мотивація до вивчення природознавства. Зокрема, лише 10 % учнів набрали від 9 до 10 балів, що свідчить про високий (4-й) рівень мотивації до вивчення природознавства та навчання в школі в цілому. Ці школярі орієнтовані на навчальну діяльність та позитивне ставлення до шкільного предмету

«Природознавство». У них помітне бажання вивчати цю навчальну дисципліну. У дітей цього рівня вже сформована внутрішня позиція школяра.

Рис. 2.1. Рівень мотивації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку до вивчення природознавства на констатувальному етапі дослідження (за методикою Н. Лусканової)

Опрацювання учнівських результатів свідчить про те, що 10 % школярів перебувають на середній стадії формування внутрішньої позиції школяра. Ці діти набрали від 7 до 8 балів, що свідчить про достатній (3-й) рівень мотивації до вивчення природознавства. У цих дітей вже сформований значний інтерес до зовнішньої атрибутики шкільного життя у цілому та вивчення природознавства зокрема.

За методикою Т. Нежної «Бесіда про школу», 30 % учнів з порушеннями інтелектуального розвитку набрали від 5 до 6 балів, що свідчить про середній (2-й) рівень мотивації до вивчення природознавства. У цих школярів зафіксовано переважаючий інтерес до зовнішньої атрибутики шкільного життя у цілому та вивчення природознавства зокрема. За

Т. Нежновою, школярі цього рівня перебувають на початковій стадії формування внутрішньої позиції школяра.

Значна частина учнів 5-6 класів спеціального закладу середньої освіти (50 %) набрали від 0 до 4 балів, що свідчить про відсутність інтересу в до навчання в школі взагалі. У них не сформована внутрішня позиція школяра. Школярі цього рівня перебувають на низькому (1-му) рівні мотивації.

Отже, аналіз відповідей учнів з порушеннями інтелекту за методикою Т. Нежної свідчить про те, що 10 % дітей мають високий рівень мотивації, 10 % школярів – достатній рівень мотивації, 30 % учнів – середній рівень мотивації, 50 % дітей з інтелектуальними порушеннями – низький рівень мотивації до вивчення природознавства (Рис. 2.2).

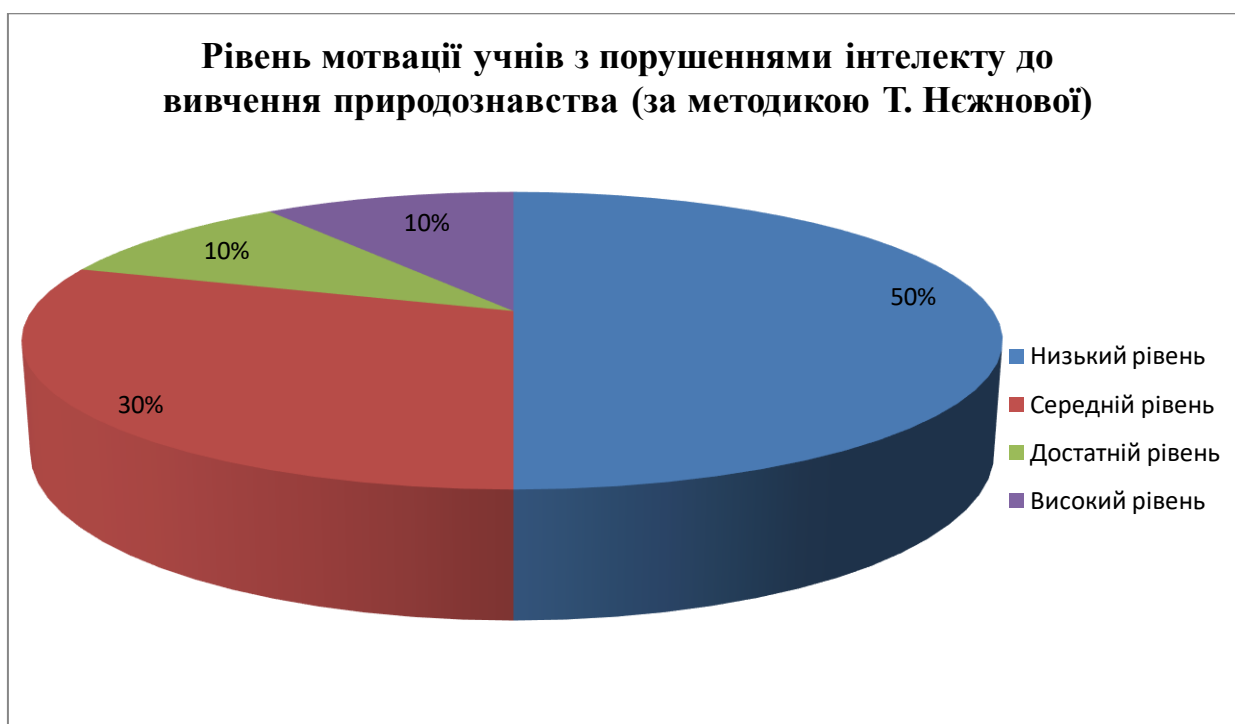

Рис. 2.2. Рівень мотивації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку до вивчення природознавства на констатувальному етапі дослідження (за методикою Т. Нежної)

Аналіз учнівських робіт за методикою «План місцевості» (авторська модифікація методики Н. Гуткіної «Будинок») свідчить про наступне:

10 % дітей з інтелектуальними порушеннями набрали від 0 до 2 балів (4-й рівень), що свідчить про орієнтацію дитини з порушеннями інтелектуального розвитку на навчальну діяльність та високий рівень розвитку таких навичок, як копіювання. Відмінно виконане копіювання плану місцевості також свідчить про розвиток довільної уваги, просторове сприйняття, сенсомоторну координацію та тонку моторику рук у дітей зазначеної категорії.

5 % школярів із порушеннями інтелекту набрали від 3 до 5 балів (3-й рівень), що вказує на достатній рівень готовності дітей означеної категорії до вивчення природознавства та достатній рівень у них розвитку копіювання, довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки.

20 % учнів з інтелектуальними порушеннями набрали від 6 до 8 балів (2-й рівень), що вказує на середній рівень готовності школяра з порушеннями інтелекту до вивчення природознавства та середній рівень у вмінні копіювати, концентрувати довільну увагу, просторове сприйняття, середній рівень сенсомоторної координації та тонкої моторики рук в дітей зазначеної категорії.

65 % дітей з інтелектуальними порушеннями набрали від 9 до 10 балів (1-й рівень), що свідчить про низький рівень готовності до вивчення природознавства та низький рівень розвитку копіювання, довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки в дітей зазначеної категорії.

Отже, аналіз відповідей учнів з порушеннями інтелекту за методикою «План місцевості» (авторська модифікація методики Н. Гуткіної «Будинок») свідчить про те, що 10 % дітей мають високий рівень мотивації, 5 % школярів – достатній рівень мотивації, 20 % учнів – середній рівень

мотивації, 65 % дітей з інтелектуальними порушеннями – низький рівень мотивації до вивчення природознавства (Рис. 2.3).

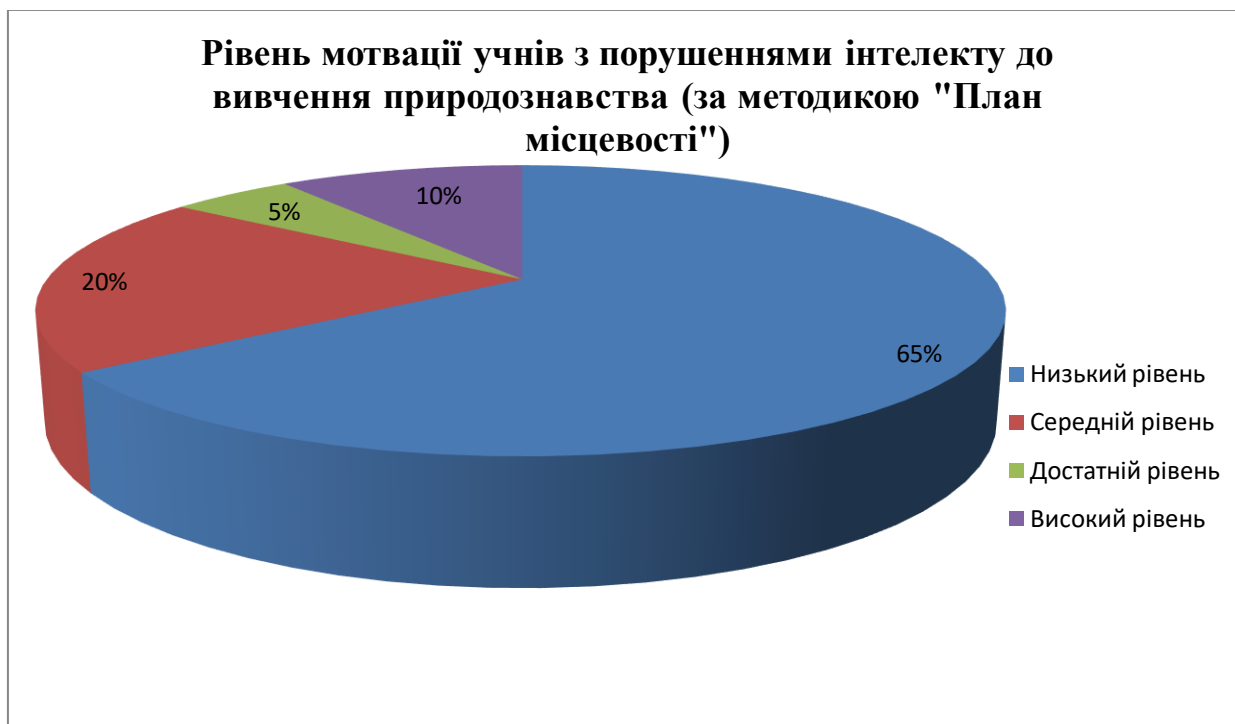

Рис. 2.3. Рівень мотивації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку до вивчення природознавства на констатувальному етапі дослідження (за методикою «План місцевості»)

Для узагальнення результатів за всіма методиками на констатувальному етапі дослідження ми використали формулу середнього арифметичного, відповідно до якої всі показники по кожному рівню поділили на кількість діагностичних тестів й отримали середні дані (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Узагальнені показники рівня мотивації до вивчення природознавства у школярів із порушеннями інтелекту на констатувальному етапі дослідження

Діагностичні методики	Низький рівень	Середній рівень	Достатній рівень	Високий рівень
	%	%	%	%
Анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової)	45	40	10	5
Методика Т. Нежнової «Бесіда про школу»	50	30	10	10
Методика «План місцевості» (авторський варіант методики Н. Гуткіної «Будинок»)	65	20	5	10
Узагальнений показник	53,3	30	8,3	8,3

Як бачимо, узагальнені показники діагностування рівня розвитку мотивації до вивчення природознавства в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку на констатувальному етапі дослідження свідчать про те, що 53,3 % дітей мають низький рівень; 30 % дітей мають середній рівень; 8,3 % дітей мають достатній рівень; 8,3 % дітей мають високий рівень (Рис. 2.4).

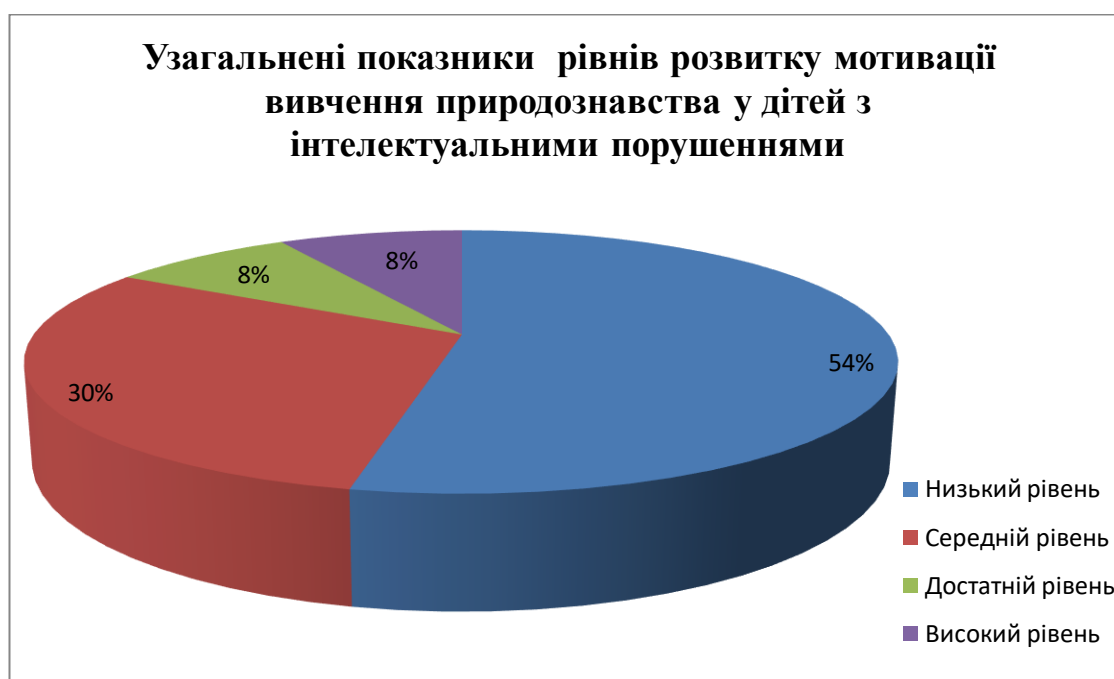

Рис. 2.4. Узагальнені показники рівнів розвитку мотивації вивчення природознавства у школярів з порушеннями інтелекту на констатувальному етапі дослідження

Таким чином, у констатувальному дослідженні взяло участь 20 дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, які навчаються в 5-6 класах комунального закладу «Сумський заклад загальної середньої освіти спеціальна школа Сумської міської ради».

У констатувальному експерименті були використані такі діагностичні методики, як анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової), методика Т. Нежнкової «Бесіда про школу», методика «План місцевості» (авторський варіант методики Н. Гуткіної «Будинок»).

Узагальнені показники діагностування рівнів розвитку мотивації вивчення природознавства у школярів з порушеннями інтелекту на констатувальному етапі дослідження показали, що 53,3 % дітей мають низький рівень, 30 % дітей мають середній рівень, 8,3 % дітей мають достатній рівень та 8,3 % дітей мають високий рівень вмотивованості до вивчення природознавства.

Висновки до розділу 2

Другий розділ дослідження присвячений діагностуванню стану сформованості мотивації до вивчення природознавства у дітей з порушеннями інтелекту на констатувальному етапі дослідження. У результаті проведеного дослідження було встановлено:

1) базою констатувального експерименту визначено комунальний заклад «Сумський заклад загальної середньої освіти спеціальна школа Сумської міської ради». Переважна більшість учасників експерименту – це школярі з діагнозом «порушення інтелектуального розвитку легкого

ступеня» (F 70). Деякі учні мали діагноз «порушення інтелектуального розвитку помірного ступеня» (F 71). Загальна кількість дітей залучених до констатувального експерименту – 20 осіб;

2) для об'єктивного визначення стану сформованості мотивації до вивчення природознавства, було підібрано й адаптовано: анкету шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової), методику Т. Нежної «Бесіда про школу», методику «План місцевості» (авторський варіант методики Н. Гуткіної «Будинок»).

Критеріями визначення стану мотивації до вивчення природознавства визначено: ставлення дітей до навчального предмета «Природознавство», емоційна реакція на навчальний предмет «Природознавство (визначалися за допомогою методики Н. Лусканової), внутрішня позиція школяра до вивчення навчального матеріалу природознавчого змісту (визначалася за допомогою методики Т. Нежної), розвиток предметних умінь (вміння копіювати) та розвиток просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики рук (визначалися за допомогою методики Н. Гуткіної).

Стан вмотивованості школярів із порушеннями інтелекту до вивчення природознавства диференціювався на чотири рівні: низький, середній, достатній та високий;

3) узагальнені показники діагностування рівнів розвитку мотивації вивчення природознавства у школярів з порушеннями інтелекту на констатувальному етапі дослідження показали, що 53,3 % дітей мають низький рівень, 30 % дітей мають середній рівень, 8,3 % дітей мають достатній рівень та 8,3 % дітей мають високий рівень вмотивованості до вивчення природознавства.

РОЗДІЛ 3.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ВПЛИВУ ПРИРОДНИЧОГО ГУРТКА НА РОЗВИТОК МОТИВАЦІЇ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

3.1. Гурток як провідна форма позакласної роботи

Широкі можливості у розв'язанні проблеми розвитку здібностей та мотивації до навчальних занять дітей із порушеннями інтелектуального розвитку надає гурткова робота, що набуває сьогодні дедалі більшої популярності та є однією зі складових організації життєдіяльності школярів в умовах спеціального закладу середньої освіти.

Позакласна робота у відповідності з виховною метою – це суспільно-корисна, пізнавальна та мотиваційно спрямована діяльність. Всі позаурочні справи, заняття учнів із порушеннями інтелектуального розвитку повинні бути корисним і потрібним для дітей, для дому, для школи, формувати свідомість і поведінку особистості.

Позакласна робота є однією із складових виховного процесу, яка продовжує формувати у підростаючого покоління інтерес до живої та неживої природи, різноманітних професій, творчості, людей праці тощо.

У сучасних спеціальних закладах середньої освіти процес виховання орієнтований на формування різнобічно розвиненої, морально зрілої, творчої особистості дитини з порушеннями інтелекту, підготовку дітей до самостійної трудової діяльності.

Гурткова робота як одна із основних форм організації позакласної роботи учнів, сприяє їх професійному самовизначенню, формує громадську активність, стійкий інтерес до певних галузей знань, удосконалює навички спілкування, діяльність різних видів (пізнавальної, образотворчої тощо) і саме головне мотивує до пізнання більшої інформації, удосконалення існуючих вмінь і навичок у тій сфері, яка цікавить дитину.

Гурткова робота спрямована на розширення кругозору учнів, задоволення їх інтересів, розвиток творчих здібностей, допитливості, розвиток мислення, словесного мовлення і слухового сприйняття, що відтворює і творчу уяву та залучає до суспільно корисної праці в умовах різноманітної і цікавої діяльності для дітей із порушеннями інтелекту.

Школярі означеної категорії зараховуються до шкільних та позашкільних гуртків із урахуванням інтересів та нахилів кожної дитини. У початкових класах залучаються діти не залежно від рівня успішності, здібностей, тому, що в цьому віці певні схильності ще не визначилася, а методично правильно організована робота гуртка підвищує пізнавальний інтерес, формує бажання навчитися чому-небудь новому. До складу гуртка входять учні без суттєвої різниці у віці.

У спеціальних закладах середньої освіти інтернатного типу та аналогічних школах із продовженим днем навчання, а також в установах додаткової освіти можуть організовуватися гуртки юних натуралістів, художньо-естетичні, етнічні, фізкультурно-спортивні, туристсько-краєзнавчі, предметні гуртки (історії, математики, літератури, біології, географії тощо). Крім цього, учні з порушеннями інтелекту можуть відвідувати гуртки квітникарства і рукоділля, флористики, театральної діяльності тощо.

У гуртках спеціальних освітніх установ здійснюється робота не тільки освітньо-виховної спрямованості, але і корекційної, при цьому, відкриваючи простір для пізнавальної, художньо-творчої діяльності. Такі позаурочні заняття впливають на моторну, сенсорну, емоційну сферу учнів із порушеннями інтелекту, розширюють можливості для самовираження і самоствердження. Це сприяє позитивному емоційному настрою, виникненню у дитини з порушеннями інтелекту власної значущості та повноцінності, розвивають мотивацію до вивчення певних навчальних предметів.

У роботах Є. Речицької та Є. Туджанової характеризуються деякі аспекти проблеми організації гурткової роботи з учнями зазначеної категорії в умовах спеціального навчального закладу.

Зокрема, Є. Речицькою розкрито питання організації гурткової роботи з використанням предметно-практичної діяльності школярів з порушенням інтелекту. Дослідниця свідчить про те, що в розвитку особистості дитини важливу роль відіграє будь-який гурток. Такий гурток викликає в учнів інтерес до певного навчального предмету чи виду діяльності, сприяє активізації їх пізнавальних можливостей, розширенню кругозору, формуванню структурних компонентів уяви (різноманітних уявлень про навколишню дійсність, її розмаїття тощо).

За правильної постановки гурткової роботи значно зростає мотиваційна, пізнавальна, пошукова і творча активність учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, вищим стає рівень їхньої вихованості.

На нашу думку, щоб робота гуртка в спеціальних закладах освіти мала суспільно-корисне значення та учням було цікаво працювати на таких заняттях, потрібно заздалегідь враховувати їх потреби, можливості тощо.

Плануючи роботу гуртка на рік керівник гуртка враховує шкільні умови і можливості, і в деякій мірі національні традиції в розробці і оформленні виробів, від кількості та наявного відповідного природного матеріалу.

План гуртка повинен включати теоретичну і практичну роботу. На першому занятті керівник гуртка повинен ознайомити з ним учнів. Це дасть змогу дітям вибрати те, що їх найбільше приваблює.

На основі річного плану роботи гуртка, керівник розробляє план окремих занять. У процесі підготовки до кожного заняття у спеціальній школі, керівник гуртка продумує зміст роботи гуртківців, вибирає необхідні інструменти, матеріали, літературу.

Інколи в процесі роботи виникає необхідність змінити зміст того чи іншого заняття, скоротити чи збільшити обсяг матеріалу з будь-якої теми, чи навіть ввести нову тему, до якої у членів гуртка виник підвищений інтерес. При активній і цілеспрямованій роботі такі зміни в плані цілком можливі і

доступні. Необхідно лише фіксувати ці зміни, періодично аналізуючи і оцінюючи хід виконання планом навчально-виховної роботи, відповідно з внесеними змінами з попередньою роботою.

У плані роботи гуртка в спеціальній школі повинні передбачатися бесіди, розповіді, перелік основних практичних занять, заключні заняття по темі, а також екскурсії.

Заняття гуртка з учнями із порушеннями інтелектуального розвитку повинно проводитися у просторому світлому приміщенні, що відповідає санітарно-гігієнічним нормам. Красиво оформлене навчальне приміщення, чистота і порядок у ньому, правильно організоване робоче місце має велике виховне значення. Усе це дисциплінує дитину, сприяє підвищенню культури їх праці і творчої активності. Навчальне обладнання кабінету включає комплект меблів, інструменти і пристосування, що необхідні для організації заняття, зберігання і показу наочних посібників.

Дуже важливе значення має організаційна робота з комплектування гуртків. Вона передбачає глибокий аналіз здібностей і нахилів дітей та терплячу діяльність педагогічного колективу з тим, щоб дуже тактовно допомогти учневі вибрати саме той гурток, в якому можуть найбільш повно розкритися його здібності і проявитися схильності, або той гурток, який допоможе дитині в компенсації того чи іншого дефекту розвитку. Цю роботу проводять без будь-якого натиску, не викликаючи в учня почуття протесту, так, щоб порада, яку дають учневі педагоги, сприймалася як своє власне бажання.

Гуртки з перших днів з роботи не можуть бути укомплектовані повністю стабільним складом учнів. В процесі занять можливий перехід дітей з одного гуртка в інший. З відповідним бажанням дітей слід рахуватися і завжди задовольняти його в тих випадках, коли дитина проявляє справжній інтерес або ж коли для нього перехід в інший гурток доцільний.

У загальній системі позакласної виховної роботи слід відвести певне місце і час для систематичної інформації всіх учнів школи про роботу

гуртків. Це можуть бути різні тематичні заходи, які організують і проводять члени того чи іншого гуртка, вечори-звіти гуртківців про свою роботу, виставки виробів, виготовлених учасниками гуртків. Подібні заходи є ефективною формою агітації і сприятимуть залученню в гурткові заняття дітей, ще не беруть участі в роботі гуртків. У той же час така гласність позитивно впливає на закріплення у дітей вже сформованого бажання займатися в гуртку, а всякі заохочення в процесі проведення цих заходів роблять бажання займатися гуртковою роботою більш стійким і сприяють формуванню у дитини прагнення і далі вдосконалювати набуті ним в гуртку вміння і навички .

Вже на самому початку діяльності в гуртку дітям треба в загальних рисах розповісти, чим вони будуть займатися, чому навчатися і яку корисну для всіх роботу вони зможуть зробити.

Один з видів корисної для школи діяльності – виготовлення наочних посібників або допомога в їх створенні.

Керівники шкіл і педагоги повинні бачити в практичній діяльності дітей загальну користь і величезне джерело ефективного виховного впливу. У праці у дітей виховується почуття колективізму, вміння працювати для інших і відчувати радість від цієї роботи. У зв'язку з цим дуже важливо надавати роботі суспільно-корисний характер, створити в школі позитивний емоційний настрій для такої роботи. Доцільно брати участь дітям в міських і обласних заходах, організовувати різні екскурсії.

Кількість учнів в одному гуртку (за винятком хорових) не повинно перевищувати десяти осіб, але в спеціальних школах для дітей з інтелектуальними порушеннями можуть бути й гуртки в складі 3-5 осіб.

За даними науковців (Г. Блеч, А. Морозова, Б. Пінський, Т. Пороцька, В. Синьов, С. Трикоз, І. Фінкільштейн, Ж. Шиф та інші) найбільш прийнятним в умовах спеціальної школи є такий варіант структури заняття гуртка:

- 1) організаційний момент;

- 2) вступна бесіда;
- 3) тренувальні вправи;
- 4) практична діяльність учнів;
- 5) аналіз тренувальних вправ;
- 6) підведення підсумків, рефлексія.

Заняття гуртка у спеціальному закладі середньої освіти передбачають активну співпрацю дорослого з дитиною із порушеннями інтелектуального розвитку на різних етапах діяльності [55; 64; 68; 75; 76; 77; 78].

Керівник гуртка спонукає дітей до роботи, надає організуючу і спрямовуючу допомогу. Це обумовлено тим, що школярі зазначеної категорії часто не можуть почати роботу самостійно, нерідко демонструють невпевненість у своїх силах, постійно потребують допомоги. У процесі роботи таким учням потрібно пропонувати варіанти зображень різних об'єктів. Вчені і методисти пропонують спочатку пояснювати особливості різних об'єктів, використовувати показ, демонстрацію, надавати певні завдання для виконання, а потім здійснювати самостійну діяльність кожної дитини. При виникненні труднощів керівник гуртка повинен надавати різну допомогу дітям (вербальну, невербальну).

На переконання дослідників (Г. Блеч, А. Морозова, Б. Пінський, Т. Пороцька, В. Синьов, С. Трикоз, І. Фінкільштейн, Ж. Шиф та інші), потрібно особливу увагу приділяти формуванню у дітей з інтелектуальними порушеннями умінь аналізувати, виділяти головне, складати план дій, здійснювати самоконтроль, адекватно оцінювати власну роботу тощо.

На заняттях завжди є можливість виділяти дітей, які працюють відповідально, охайно, бережливо відносяться до інструментів та поважно відносяться до інших членів гуртка.

Пояснення нового матеріалу гуртківцям під час занять повинно відбуватися різноманітними способами. Як правило, інформація подається в ході вступної бесіди з мобілізацією і систематизацією попередньо набутих знань, демонструються наочні посібники, пояснюються і показуються

прийоми і способи виконання практичних дій чи застосування інструментів [55; 64; 68; 75; 76; 77; 78].

П. Липовко вважає, що пояснення теоретичного матеріалу і практичних завдань повинно супроводжуватися демонстрацією наочного матеріалу. Науковець переконана, що демонстрація послідовності виконання керівником гуртка конкретного завдання дає найбільш повне уявлення про процес роботи над завданням [49].

Таким чином, тільки при організації методично грамотної, систематичної, різноманітної гурткової роботи можлива реалізація цілей щодо формування різнобічно розвиненої, морально зрілої, творчої особистості учня, підготовці дітей з порушенням інтелектуального розвитку до самостійної трудової діяльності; оптимізації процесу соціальної адаптації та інтеграції в суспільство учнів цієї категорії, збагачення їх життєвої компетентності.

Діяльність гуртків в умовах спеціального закладу середньої освіти передбачає врахування індивідуальних інтересів та інтелектуальних і психофізичних можливостей кожного школяра. Значна частина науковців вважають діяльність гуртків важливою формою позакласної роботи, яка сприяє розвитку мотивації школярів із порушеннями інтелекту до навчання.

3.2. Організація діяльності природничого гуртка в умовах спеціального закладу середньої освіти

На заняттях гуртка в спеціальному закладі освіти вивчаються різноманітні питання. У переважній більшості вони стосуються природознавства, у меншій мірі географії, історії, української літератури, музичного та образотворчого мистецтва тощо. Це свідчить про комплексний міждисциплінарний характер природничого гуртка.

Саме тому позакласна робота з природничих дисциплін має важливе значення в діяльності кожного колективу школи та є однією із складових ланок у системі розвитку мотивації та поглиблення знань учнів із порушеннями інтелекту. Вона розвиває їх активність, інтерес до польових досліджень, формує світогляд, виховує почуття відповідальності за доручену справу, сприяє активізації пізнавальної діяльності дітей, ознайомлює з доступними для них прийомами наукового дослідження.

Позакласна робота з розвитку мотивації до вивчення природознавчого матеріалу в значній мірі бере свій початок на уроці природознавства і в цьому випадку є логічним продовженням. Чим досконаліші методи викладання на уроці тим активнішими є самі учні – їх думки, здібності, уявлення, тим реальніша потреба продовження пізнавальної діяльності в гуртках, клубах за інтересами, аматорських об'єднаннях, громадських організаціях тощо.

Вибір діяльності для природничих гуртків дуже різноманітний. Це може бути – догляд за рослинами городу, саду, найпростіші види селекційної роботи, робота в парниковому господарстві, вирощування плодів, овочів, квітів та інші.

Учням-старшокласникам, які відвідують природничий гурток, під керівництвом вчителя можна доручити роботу з охорони навколишнього середовища. Для цього доцільно закріпити за школою певні ділянки лісу, саду, скверу та постійно проводити там роботу з охорони насаджень і доцільного догляду за ними.

Р. Бадалян, З. Баженюк, В. Гулеватий та інші вважають, що доцільною є така організація педагогічного колективу, при якій більшість вчителів і вихователів надають практичну допомогу своєму колезі в організації природознавчого гуртка. Цій важливій ділянці виховної роботи керівництву школи і методичним об'єднанням слід приділяти серйозну увагу.

Р. Бадалян, З. Баженюк, В. Гулеватий вважають, що перед кожним учителем і вихователем необхідно поставити такі завдання, які б він міг

виконувати в позаурочній роботі. На таких гурткових заняттях вчителі повинні прагнути зацікавити дітей своєю навчальною дисципліною, прагнути передати дітям свій досвід, знання і вміння, які необхідні будуть вихованцям спеціальних закладів освіти в життя [8; 11; 21].

Важливість і значимість природничого гуртка в спеціальній школі визначаються тим, що для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, як правило, школа є єдиним навчально-виховним закладом.

Діяльність природничого гуртка повинна бути спрямована на максимальне розширення кругозору учнів доступними видами практичної діяльності в позаурочній обстановці та в цікавій формі.

Як правило, робота природничого гуртка в спеціальній школі проводиться в другій половині дня. Залежно від умов спеціального закладу освіти (наявність відповідних приміщень, режиму і розпорядку роботи) – організаційні форми можуть бути різними.

Дослідники (В. Мільман та В.Моргун) рекомендують дотримуватися наступних умов в організації та проведенні природничого гуртка:

- заняття гуртків повинні проводитися не раніше, ніж через 2-3 години після закінчення навчальних занять;

- якщо заняття гуртка проводиться після підготовки домашніх завдань, то і тут попередньо повинно бути відведено час для відпочинку;

- не слід проводити гурткову роботу у вечірні години (після вечері).

Виняток можуть становити такі заняття, на яких діти роблять будь-які прості вироби і ця робота не вимагає від них додаткового розумового навантаження і засвоєння нових операцій і прийомів;

- одне заняття гуртка повинно тривати не більше 1 години. Під час роботи потрібно організувати невелику перерву або для всієї групи, або для окремих учнів [51; 53].

Для ефективної організації діяльності природничого гуртка в умовах спеціального закладу середньої освіти, на нашу думку, необхідно розробити

модель природничого гуртка для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Під поняттям «модель» дослідники розуміють розуміли загальну схему або план діяльності педагога при здійсненні навчального процесу, де основу складає переважаюча діяльність учнів, організована вчителем. Модель функціонування природничого гуртка охоплює весь навчальний цикл і ґрунтується на цілісності картини діяльності учнів, яка враховує не тільки логіко-змістовний бік навчання (мету, єдність викладання й учіння), але і його динаміку та розгортання в часі [11; 41; 42].

Залежно від місця школяра у навчальній діяльності, його співпраці з педагогом та дітьми, Е. Голант, О. Пометун і Г. Фрейман виділяють три основні моделі гурткової роботи в спеціальному закладі освіти: пасивну, активну та інтерактивну [17; 67].

У пасивній моделі учень виступає у ролі «об'єкта» навчання і повинен засвоювати та відтворювати матеріал, переданий йому вчителем на гуртковому занятті – джерелом правильних знань.

Активна модель передбачає застосування методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів. Дитина виступає «суб'єктом» навчання, виконує завдання, вступає в діалог з учителем.

За інтерактивною моделлю навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів на заняттях гуртка з природознавства. Це взаємна співпраця, де учень і вчитель є рівноправними суб'єктами.

На нашу думку, модель природничого гуртка у спеціальній школі повинна бути інтерактивною, де виключається домінування одного учасника навчального процесу над іншим, однієї думки над іншою, що сприяє розвитку мотивації у дітей та створює умови для пізнання природи учнями з порушеннями інтелекту.

Гурток – це основна форма природознавчої роботи в спеціальній школі. Він дає змогу організувати систематичні заняття за певною програмою і з

постійним складом. Добре налагоджена робота в гуртку може стати запорукою успішного проведення природознавчих досліджень.

Заняття в гуртку допомагає дітям наблизитися до умов життєвої практики, стати співучасниками суспільно корисної праці, набути рис громадянина, відчути себе справжніми патріотом.

Відповідно до моделі, мета створення природничого гуртка – виховання в учнів із порушеннями інтелекту почуття гідності, відповідальності за природу рідного краю, залучення дітей до подорожей з вивчення флори та фауни рідного краю.

У тематику гуртка можна також внести проблеми, що не входять до шкільної програми і розраховані на розширення ерудиції гуртківців, найскладніші питання шкільної програми, питання програми, що не розглядалися на уроках або ж не були достатньо розкриті.

Нами було визначено такі основні структурні компоненти моделі природничого гуртка:

- 1) формування природничих (природничо-краєзнавчих) знань у школярів із порушеннями інтелекту, як мета діяльності гуртка у спеціальній школі;
- 2) змістове наповнення природничого (природничо-краєзнавчого) гуртка;
- 3) характер взаємодії педагога та дітей під час гурткової роботи;
- 4) організаційні форми гурткової роботи з школярами із порушеннями інтелекту;
- 5) результат природознавчої (природничо-краєзнавчої) діяльності.

Вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на компонентах розробленої нами моделі. Важливою частиною моделі природознавчого гуртка є компонент «Дидактична мета діяльності природничого гуртка». Під метою діяльності ми розуміємо закріплення вивченого матеріалу на уроках природознавства, формування нових знань про флору та фауну рідного краю та України, формування важливих умінь і навичок у роботі з флорою і

фауною, звичок поводження з природою та на природі, формування в учнів уявлень про цілісність природи та місце людини в ній, засвоєння знань, що складають основу для подальшого вивчення природознавства.

Досягнення освітньої мети природничого гуртка в нашій моделі повинно відбуватися поступово і застосовуватися на всіх заняттях гуртка.

Для конкретизації компонента «Зміст природничого гуртка», ми вважаємо, що потрібно спиратися на програмові вимоги з природознавства для спеціальних шкіл та власне бачення вивчення школярами із порушеннями інтелектуального розвитку флори та фауни рідного краю. На нашу думку, діти зазначеної категорії повинні знати будову органів квіткової рослини, особливості вирощування і використання найбільш поширених для їхньої місцевості овочевих, польових, плодових, ягідних, декоративних та інших рослин, повинні володіти знаннями про диких та домашніх тварин, птахів, комах, плазунів малої Батьківщини тощо.

Важливим структурним етапом моделі природничого гуртка є «Організаційні форми гурткової роботи». Навчальний матеріал із природознавства сприяє розвитку пізнавальної активності дітей в процесі вивчення явищ природи, вихованню любові до природи рідного краю, прищепленню практичних умінь і навичок, формуванню громадської відповідальності за збереження природного середовища, як важливого фактора існування людини. Найбільш поширеними на нашу думку повинні бути такі форми проведення гурткової роботи у спеціальній школі, як:

- 1) теоретичні заняття;
- 2) теоретичні заняття із безпосереднім спілкуванням з природою;
- 3) екскурсії;
- 4) самостійна робота;
- 5) робота на пришкольній території;
- 6) практичні заняття;
- 7) перегляд кінофільмів та телепередач;
- 8) прослуховування аудіозаписів звуків фауни;

9) фенологічне спостереження;

10) збирання листя, плодів, насіння тощо.

На практичних заняттях учні з порушеннями інтелекту працюють із природним матеріалом, виготовляючи тематичні аплікації, що, в свою чергу, допомагає формувати естетичні почуття, бережливе ставлення до природи, розвивати художній смак. Учні переглядають цікаві тематичні відеофільми про тварин, природу тощо.

Розкриваючи такий елемент гурткової моделі, як «Характер взаємодії вчителя й учнів», необхідно зазначити, що така співпраця повинна носити суб'єкт-суб'єктні відносини. У запропонованій моделі гурткова діяльність розглядається нами як цілісна взаємодія всіх учасників навчально-виховного процесу. Діти виступають суб'єктами учіння, їх роль у порівнянні з традиційними (пасивними) моделями більш активна, посилюється мотивація на основі інтересу та співпраці з учителем та іншими учнями, враховуються індивідуальні особливості школярів, відбувається орієнтація на збільшення долі самостійної роботи, поєднуються різноманітні види діяльності тощо.

Учні мають можливість самостійно приймати рішення, самостійно розвивати необхідні вміння та навички. Щодо ролі вчителя, то на заняттях природничого гуртка, він виступає організатором і координатором процесу, гарантом рівноправного партнерства між педагогом і учнями. Відповідно до моделі природничого гуртка, вчитель повинен займати особистісно-орієнтовну позицію, підтримувати демократичний стиль спілкування, ініціативу учнів, бути відкритим до спілкування та допомоги дітям із порушеннями інтелекту.

Як бачимо, у запропонованій моделі відбувається заміна традиційної діяльності педагога та дітей на організацію взаємодії як діалогу (між учнями, між учнями і вчителем).

Одне з центральних місць у запропонованій нами моделі займає компонент «Результат діяльності природничого гуртка». Результат у нашій моделі уявляється багатоетапним компонентом з первинною перевіркою в

кінці заняття (перший етап), відстроченим контролем в кінці навчальної чверті (другий етап) та підсумковою перевіркою в кінці навчального року (третій етап).

Перший етап – це визначення результативності засвоєння природничих знань, умінь і навичок на окремому гуртковому занятті. Досягнення дидактичної мети гуртка, конкретні знання про флору чи фауну рідного краю та України (відповідно до тематики заняття), їх певних сторін, характеристик, властивостей, конкретних фактів, назв, які стосуються теми певного гурткового заняття, свідчатимуть про ефективність окремого заняття природничого гуртка.

У разі негативного результату (не досягнення або часткового досягнення мети окремого заняття природничого гуртка), необхідне проведення аналізу заняття, умов проведення, врахування складності теми, особливостей пізнавального розвитку учнів та здійснення корекції дидактичних завдань окремого заняття природничого гуртка.

Другий етап контролю – з'ясування результативності засвоєння природничого матеріалу, який вивчався в гуртку протягом семестру. Ефективність моделі гуртка буде підтверджена у тому випадку, якщо школярі продемонструють свідоме володіння знаннями про флору та фауну рідного краю та України, про яку діти вивчали протягом семестру.

Третій етап – визначення результативності гурткової моделі в цілому, за умови свідомого засвоєння системи природничих знань учнями із порушеннями інтелектуального розвитку з опорою на знання опорних природничих понять і теоретичних висновків з їх причинно-наслідковими зв'язками (Рис. 3.1).

Гурткова робота в навчальних закладах є частиною корекційного освітньо-виховного процесу. Це один із найефективніших шляхів розвитку мотивації в школярів до вивчення природознавства та творчої спрямованості особистості.

Рис. 3.1. Модель природничого гуртка в спеціальному закладі середньої освіти

Представлена нами модель організації роботи гуртка включає в себе:

- 1) надання адміністрації школи необхідних документів про гурток. Визначення напрямку діяльності гуртка, його ролі, основної мети і задач. Ознайомлення з посадовими обов'язками. Ознайомлення з методичними рекомендаціями щодо організації роботи гуртка;

2) складання навчальної програми гуртка (не пізніше ніж за 10 днів до початку його роботи). Узгодження програми з директором, методистом. Затвердження програми (Додаток Д);

3) комплектування груп. Оформлення кабінету. Підготовка необхідних матеріалів, інструментів, таблиць для занять;

4) складання календарно-тематичного плану роботи гуртка на семестр (навчальний рік);

5) складання розкладу занять гуртка (кожної групи);

6) оформлення журналу обліку роботи гуртка;

7) проведення вступного заняття. Проведення вступного інструктажу з техніки безпеки з обов'язковою реєстрацією в журналі на окремій сторінці. Складання конспектів занять та їх проведення. Заповнення журналу гуртка на початку заняття та після закінчення заняття;

8) організація масових заходів з гуртківцями (екскурсійна, спортивно-масова, виставкова діяльність);

9) участь у районних, міських, всеукраїнських заходах (конкурси, змагання, огляди, акції, виставки ;

10) підсумкове заняття. Заохочення кращих гуртківців;

11) самоаналіз виконання навчальної програми і плану роботи гуртка. Самоаналіз роботи гуртка за навчальний рік.

Таким чином, відповідно до розробленої моделі, процес розвитку мотивації до вивчення природознавства в школярів із інтелектуальними порушеннями відбувається поступово і протягом тривалого періоду. У запропонованій моделі співпраця педагога з дітьми носить суб'єкт-суб'єктний характер, спрямований на партнерські стосунки, збільшення доли самостійності у здобуванні знань, формуванні вмінь і навичок з природознавства.

Модель природничого гуртка спрямована на формування функціонального, ефективного зв'язку між програмним вивченням навчального предмету «Природознавство» та світоглядним дослідженням

природи рідного краю та України, пробуджує небайдужість та інтерес до природи рідної землі, розвиває мотивацію до вивчення флори й фауни.

3.3. Аналіз діяльності природничого гуртка з розвитку мотивації у школярів означеної категорії

Для визначення ефективності розробленої нами програми природничого гуртка та моделі його використання в умовах спеціального закладу середньої освіти було проведено формувальний експеримент. Ця частина експерименту проводилася протягом 2020-2021 навчального року й мала продовження в 2021-2022 навчального року.

До формувального дослідження були залучені ті ж самі школярі, що й в констатувальному експерименті, тобто учні 6-7 класів (5-6 класів у 2020-2021 навчальному році) комунального закладу «Сумський заклад загальної середньої освіти спеціальна школа Сумської міської ради».

У експерименті взяло участь 20 учнів 5-6 класів з діагнозом «порушення інтелектуального розвитку легкого ступеню» (F 70) та «порушення інтелектуального розвитку помірного ступеня» (F 71).

Метою контрольної перевірки було вивчення стану розвитку мотивації вивчення навчального предмету «Природознавство» в учнів із порушеннями інтелекту після відвідування природничого гуртка.

Були використані ті ж самі діагностувальні методики, що й під час констатувального експерименту, а саме:

- 1) анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової);
- 2) методика Т. Нежнової «Бесіда про школу»;
- 3) методика «План місцевості» (авторський варіант методики Н. Гуткіної «Будинок»).

Аналіз результатів анкетування шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової) на контрольному етапі дослідження свідчить про те,

що 15 % учнів цієї категорії мають високий рівень мотивації до навчання в цілому та вивчення природознавства зокрема. Школярі зазначеної групи набрали від 25 балів і більше, що свідчить про наявність високих пізнавальних мотивів, прагнення успішно виконувати всі пред'явлені вчителем завдання і вправи з природознавства. Школярі дуже чітко дотримуються всіх вказівок вчителя, сумлінні та відповідальні, переживають за низькі оцінки (які є незвичними для них), або зауваження педагога.

Нами констатовано у цих школярів 4-й рівень мотивації, тобто зазначені учні мають високий рівень мотивації до вивчення природознавства в умовах спеціальної школи.

20 % школярів з порушеннями інтелекту набрали від 20 до 24 балів, що свідчить про доволі міцне, внутрішньо вмотивоване бажання вивчати шкільний курс «Природознавство». Такі діти успішно справляються з навчальною діяльністю. У малюнках на шкільну тематику вони часто зображують різноманітні навчальні ситуації з уроків природознавства, а при відповідях на питання проявляють меншу залежність від жорстких вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

Відповідно, ці школярі мають мотивацію, яка відповідає достатньому – 3-му рівню.

40 % учнів з інтелектуальними порушеннями набрали від 15 до 19 балів. Аналіз їхніх відповідей свідчить про те, що вони позитивно відносяться до уроків природознавства, але переважно їх приваблюють окремі цікаві фрагменти навчального матеріалу природознавчого змісту. Дітям подобаються ці уроки, тому, що саме на них є можливість поспілкуватися з друзями, з учителем тощо. Як правило, цим школярам подобається зовнішня сторона, красивий підручник із природознавства, зошити, ручки тощо. Пізнавальні мотиви у таких дітей сформовані в меншій мірі і процес вивчення природознавства їх мало приваблює. У малюнках на шкільну тематику такі діти зображують, як правило, шкільні, але не

навчальні ситуації. Мотивація цих школярів до вивчення природознавства відповідає середньому – 2-му рівню.

Ці школярі за рівнем мотивації до вивчення природознавства віднесені нами

Решта учнів з порушеннями інтелектуального розвитку (25 %) була віднесена нами до низького – 1-го рівня. Школярі означеної категорії відвідують неохоче уроки природознавства, воліють пропускати заняття. На уроках природознавства часто займаються сторонніми справами та іграми. Зазнають серйозних труднощів під час вивчення цього предмету. Такі діти знаходяться в стані нестійкої адаптації до вивчення предмету «Природознавство».

Також, серед дітей з таким рівнем мотивації можна зустріти школярів із негативним ставленням до уроків природознавства. Такі діти відчувають серйозні труднощі, як у школі, так і на уроках природознавства. Ці діти не справляються з навчальною діяльністю, відчувають проблеми в спілкуванні з однокласниками та у взаєминах з учителем.

Отже, аналіз відповідей учнів з порушеннями інтелекту на запитання анкети Н. Лусканової щодо шкільної мотивації свідчить про те, що 15 % дітей мають високий рівень мотивації, 20 % школярів – достатній рівень мотивації, 40 % учнів – середній рівень мотивації, 25 % дітей з інтелектуальними порушеннями – низький рівень мотивації до вивчення природознавства (Рис. 3.2).

Аналіз результатів учнівських робіт за методикою Т. Нежної «Бесіда про школу» на контрольному етапі дослідження свідчить про те, що у багатьох школярів із порушеннями інтелектуального розвитку у 6-7 класах ще є певні проблеми в розвитку внутрішньої мотивації до вивчення природознавства. Зокрема, лише 20 % учнів набрали від 9 до 10 балів, що свідчить про високий (4-й) рівень мотивації до вивчення природознавства та навчання в школі в цілому. Ці школярі орієнтовані на навчальну діяльність та позитивне ставлення до шкільного предмету «Природознавство». У них

помітне бажання вивчати цю навчальну дисципліну. У дітей цього рівня вже сформована внутрішня позиція школяра.

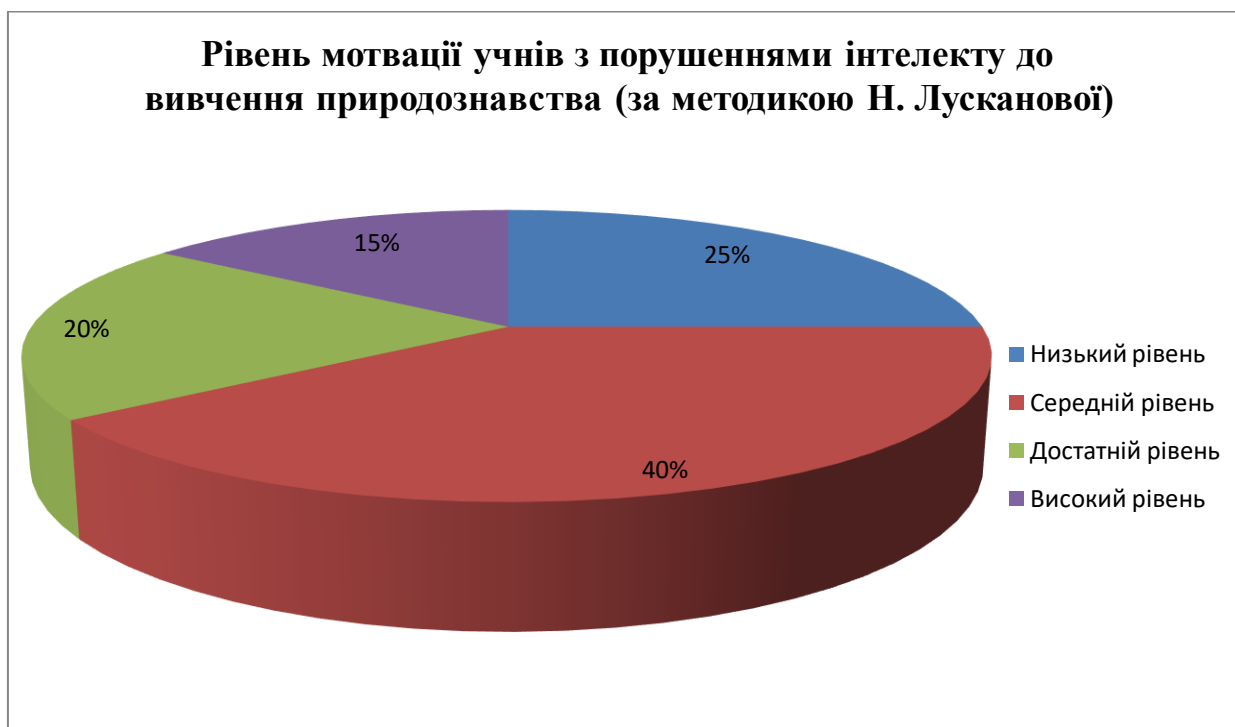

Рис. 3.2. Рівень мотивації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку до вивчення природознавства на контрольному етапі дослідження (за методикою Н. Лусканової)

Опрацювання учнівських результатів свідчить про те, що 25 % школярів перебувають на середній стадії формування внутрішньої позиції школяра. Ці діти набрали від 7 до 8 балів, що свідчить про достатній (3-й) рівень мотивації до вивчення природознавства. У цих дітей вже сформований значний інтерес до зовнішньої атрибутики шкільного життя у цілому та вивчення природознавства зокрема.

За методикою Т. Нежнаної «Бесіда про школу», 35 % учнів з порушеннями інтелектуального розвитку набрали від 5 до 6 балів, що свідчить про середній (2-й) рівень мотивації до вивчення природознавства. У цих школярів зафіксовано переважаючий інтерес до зовнішньої атрибутики шкільного життя у цілому та вивчення природознавства зокрема. За

Т. Нежновою, школярі цього рівня перебувають на початковій стадії формування внутрішньої позиції школяра.

20 % учнів 5-6 класів спеціального закладу середньої освіти набрали від 0 до 4 балів, що свідчить про відсутність інтересу в до навчання в школі взагалі. У них не сформована внутрішня позиція школяра. Школярі цього рівня перебувають на низькому (1-му) рівні мотивації.

Отже, аналіз відповідей учнів з порушеннями інтелекту за методикою Т. Нежної свідчить про те, що 20 % дітей мають високий рівень мотивації, 25 % школярів – достатній рівень мотивації, 35 % учнів – середній рівень мотивації, 20 % дітей з інтелектуальними порушеннями – низький рівень мотивації до вивчення природознавства (Рис. 3.3).

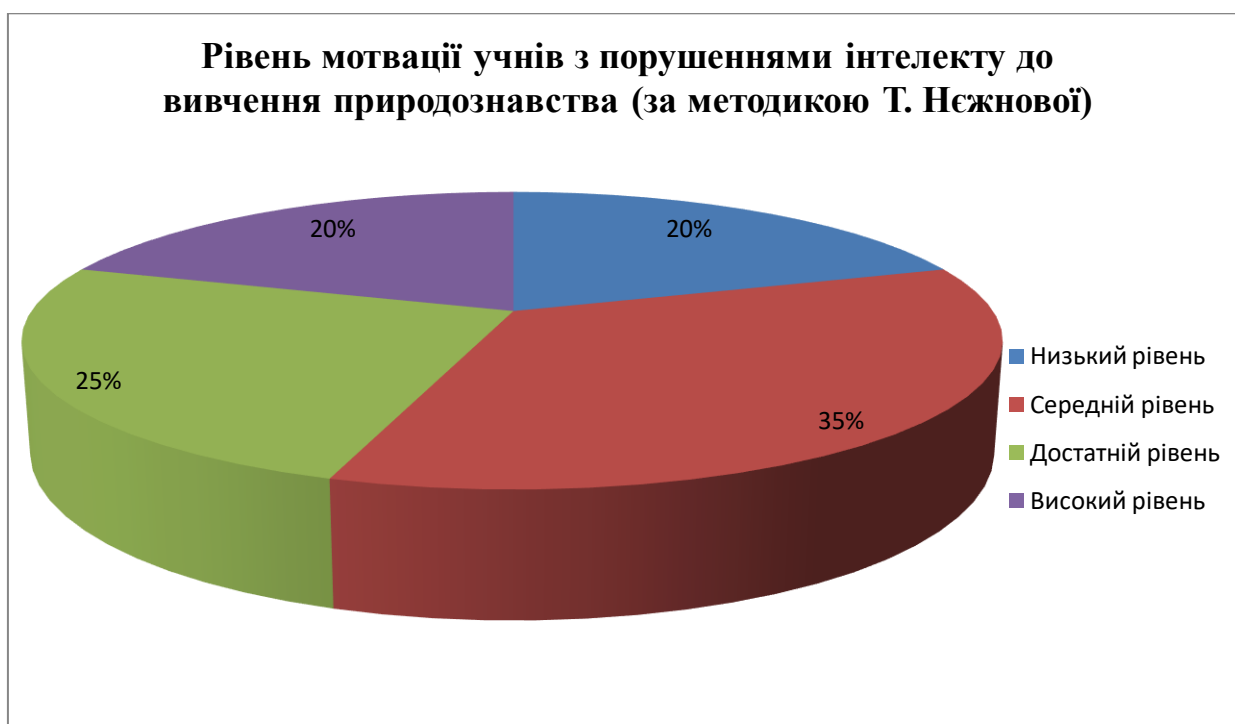

Рис. 3.3. Рівень мотивації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку до вивчення природознавства на контрольному етапі дослідження (за методикою Т. Нежної)

Аналіз учнівських робіт за методикою «План місцевості» (авторська модифікація методики Н. Гуткіної «Будинок») свідчить про наступне:

15 % дітей з інтелектуальними порушеннями набрали від 0 до 2 балів (4-й рівень), що свідчить про орієнтацію дитини з порушеннями інтелектуального розвитку на навчальну діяльність та високий рівень розвитку таких навичок, як копіювання. Відмінно виконане копіювання плану місцевості також свідчить про розвиток довільної уваги, просторове сприйняття, сенсомоторну координацію та тонку моторику рук у дітей зазначеної категорії.

20 % школярів із порушеннями інтелекту набрали від 3 до 5 балів (3-й рівень), що вказує на достатній рівень готовності дітей означеної категорії до вивчення природознавства та достатній рівень у них розвитку копіювання, довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки.

25 % учнів з інтелектуальними порушеннями набрали від 6 до 8 балів (2-й рівень), що вказує на середній рівень готовності школяра з порушеннями інтелекту до вивчення природознавства та середній рівень у вмінні копіювати, концентрувати довільну увагу, просторове сприйняття, середній рівень сенсомоторної координації та тонкої моторики рук в дітей зазначеної категорії.

40 % дітей з інтелектуальними порушеннями набрали від 9 до 10 балів (1-й рівень), що свідчить про низький рівень готовності до вивчення природознавства та низький рівень розвитку копіювання, довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки в дітей зазначеної категорії.

Отже, аналіз відповідей учнів з порушеннями інтелекту за методикою «План місцевості» (авторська модифікація методики Н. Гуткіної «Будинок») свідчить про те, що 15 % дітей мають високий рівень мотивації, 20 % школярів – достатній рівень мотивації, 25 % учнів – середній рівень

мотивації, 40 % дітей з інтелектуальними порушеннями – низький рівень мотивації до вивчення природознавства (Рис. 3.4).

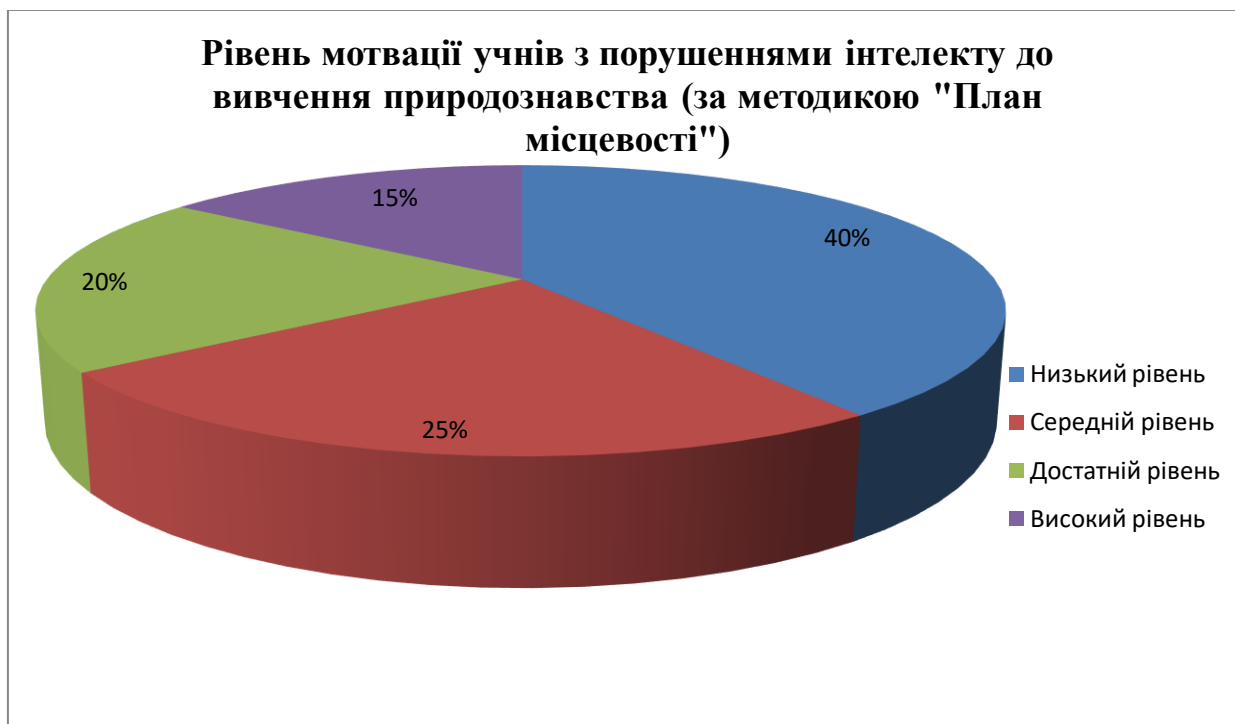

Рис. 3.4. Рівень мотивації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку до вивчення природознавства на контрольному етапі дослідження (за методикою «План місцевості»)

Для узагальнення результатів за всіма методиками на контрольному етапі дослідження ми використали формулу середнього арифметичного, відповідно до якої всі показники по кожному рівню поділили на кількість діагностичних тестів й отримали середні дані (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Узагальнені показники рівня мотивації до вивчення природознавства у школярів із порушеннями інтелекту на контрольному етапі дослідження

Діагностичні методи	Низький рівень	Середній рівень	Достатній рівень	Високий рівень
	%	%	%	%
Анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової)	25	40	20	15
Методика Т. Нежнової «Бесіда про школу»	20	35	25	20
Методика «План місцевості» (авторський варіант методики Н. Гуткіної «Будинок»)	40	25	20	15
Узагальнений показник	28,3	33,3	21,7	16,6

Як бачимо, узагальнені показники діагностування рівня розвитку мотивації до вивчення природознавства в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку на контрольному етапі дослідження свідчать про те, що 28,3 % дітей мають низький рівень; 33,3 % дітей мають середній рівень; 21,7 % дітей мають достатній рівень; 16,6 % дітей мають високий рівень (Рис. 3.5).

Рис. 3.5. Узагальнені показники рівнів розвитку мотивації вивчення природознавства у школярів з порушеннями інтелекту на контрольному етапі дослідження

Порівнюючи стан розвитку мотивації до вивчення природознавства учнями з порушеннями інтелектуального розвитку на констатувальному та контрольному етапах дослідження відзначимо позитивну динаміку. Зокрема, показники низького рівня зменшилися на 25 % (з 53,3 % до 28,3 %), показники середнього рівня покращилися на 3,3 % (з 30 % до 33,3 %), показники достатнього рівня покращилися на 13,4 % (з 8,3 % до 21,7 %), показники високого рівня зросли на 8,3 % (з 8,3 % до 16,6 %) (Рис. 3.6.)

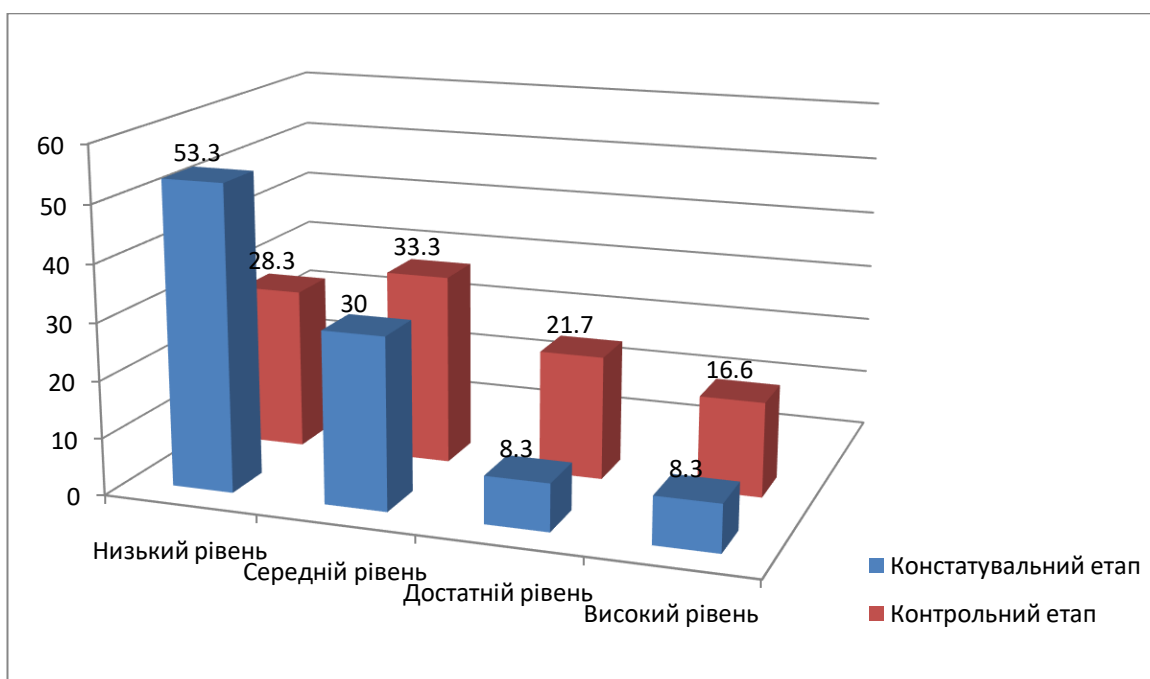

Рис. 3.6. Динаміка змін стану розвитку мотивації вивчення природознавства в учнів з порушеннями інтелекту на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Таким чином, контрольне дослідження було проведено на базі комунального закладу «Сумський заклад загальної середньої освіти

спеціальна школа Сумської міської ради». В експерименті прийняли участь 20 школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

На контрольному етапі дослідження було використано ті ж методики, що й під час констатувального експерименту: анкета шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової), методика Т. Нежнаної «Бесіда про школу» та методика «План місцевості» (авторський варіант методики Н. Гуткіної «Будинок»).

Аналіз контрольного зрізу показав позитивний вплив застосування моделі та програми природничого гуртка на розвиток мотивації вивчення природознавства дітьми із порушеннями інтелекту. Контрольне дослідження показало, що 28,3 % дітей мають низький рівень, 33,3 % дітей мають середній рівень, 21,7 % дітей мають достатній рівень і 16,6 % дітей мають високий рівень мотивації.

Впровадження в навчально-виховний процес спеціального закладу освіти моделі та програми природничого гуртка позитивно вплинуло на стан розвитку мотивації. Показники низького рівня скоротилися на 25 %, показники середнього рівня покращилися на 3,3 %, показники достатнього рівня покращилися на 13,4 %, показники високого рівня зросли на 8,3 %.

Висновки до розділу 3

Третій розділ дослідження присвячений експериментальній перевірці впливу моделі та програми природничого гуртка на розвиток мотивації у дітей з порушеннями інтелекту. Проведене дослідження дало змогу дійти наступних висновків:

- 1) організація методично грамотної, систематичної, різноманітної гурткової роботи в умовах спеціального закладу освіти сприяє реалізації цілей щодо формування різнобічно розвиненої, морально зрілої, творчої

особистості учня, підготовці дітей з порушенням інтелектуального розвитку до самостійної діяльності, розвитку в них інтересів та мотивації до навчання;

2) відповідно до розробленої моделі та програми природничого гуртка, процес розвитку мотивації до вивчення природознавства в школярів із інтелектуальними порушеннями відбувається поступово і протягом тривалого періоду. У запропонованій моделі співпраця педагога з дітьми носить суб'єкт-суб'єктний характер, спрямований на партнерські стосунки, збільшення долі самостійності у здобуванні знань, формуванні вмінь і навичок з природознавства.

Модель природничого гуртка спрямована на формування функціонального, ефективного зв'язку між програмним вивченням навчального предмету «Природознавство» та світоглядним дослідженням природи рідного краю та України, пробуджує небайдужість та інтерес до природи рідної землі, розвиває мотивацію до вивчення флори й фауни;

3) контрольна перевірка показала позитивний вплив застосування моделі та програми природничого гуртка на розвиток мотивації вивчення природознавства дітьми із порушеннями інтелекту. Контрольне дослідження показало, що 28,3 % дітей мають низький рівень, 33,3 % дітей мають середній рівень, 21,7 % дітей мають достатній рівень і 16,6 % дітей мають високий рівень мотивації.

Впровадження в навчально-виховний процес спеціального закладу освіти моделі та програми природничого гуртка позитивно вплинуло на стан розвитку мотивації. Показники низького рівня скоротилися на 25 %, показники середнього рівня покращилися на 3,3 %, показники достатнього рівня покращилися на 13,4 %, показники високого рівня зросли на 8,3 %.

ВИСНОВКИ

Визначення науково-теоретичних засад та узагальнення психолого-педагогічних джерел з проблеми розвитку мотивації вивчення природознавства в учнів з порушеннями інтелекту в позакласний час дали змогу дійти до наступних висновків:

1) позакласна робота – це виховна робота, яка проводиться класним керівником, вихователями або вчителями-предметниками з учнями школи після уроків. Метою позакласної роботи в закладах середньої освіти є допомога учням у визначенні стійких інтересів до тієї чи іншої предметної області, виду діяльності; виявлення нахилів, здібностей та обдарувань; розширення знань і кругозору учнів в ході поглибленого вивчення програмних питань, що виходять за рамки навчальної програми, але доступні розумінню учнів. Однією із провідних форм позакласної роботи є гурток. Саме предметні гуртки забезпечують формування інтересу та розвиток мотивації в дітей з порушеннями інтелекту. Мотивація – це активний стан психіки, який спонукає людину здійснювати певні види дій;

2) для об'єктивного визначення стану сформованості мотивації до вивчення природознавства, було підібрано й адаптовано: анкету шкільної мотивації (модифікований варіант Н. Лусканової), методику Т. Нежної «Бесіда про школу», методику «План місцевості» (авторський варіант методики Н. Гуткіної «Будинок»).

Критеріями визначення стану мотивації до вивчення природознавства визначено: ставлення дітей до навчального предмета «Природознавство», емоційна реакція на навчальний предмет «Природознавство (визначалися за допомогою методики Н. Лусканової), внутрішня позиція школяра до вивчення навчального матеріалу природознавчого змісту (визначалася за допомогою методики Т. Нежної), розвиток предметних умінь (вміння копіювати) та розвиток просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики рук (визначалися за допомогою методики Н. Гуткіної).

Стан вмотивованості школярів із порушеннями інтелекту до вивчення природознавства диференціювався на чотири рівні: низький, середній, достатній та високий;

3) модель природничого гуртка спрямована на формування функціонального, ефективного зв'язку між програмним вивченням навчального предмету «Природознавство» та світоглядним дослідженням природи рідного краю та України, пробуджує небайдужість та інтерес до природи рідної землі, розвиває мотивацію в учнів із порушеннями інтелекту до вивчення флори й фауни свого регіону та країни.

Програма природничого гуртка «Світ навколо нас» спрямована на розвиток мотивації до вивчення природознавства в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку; розширення уявлень про навколишнє природне середовище в дітей зазначеної категорії; поглиблення програмових знань з природознавства у школярів із порушеннями інтелекту; забезпечення більш широкої і різноманітної практичної діяльності учнів з вивчення і охорони навколишнього середовища;

4) експериментальна перевірка програми гуртка «Світ навколо нас» та моделі функціонування природничого гуртка в спеціальному закладі освіти довела свою ефективність та позитивний вплив на формування й розвиток мотивації до вивчення природознавства в означеної категорії осіб. Зокрема, після річного циклу діяльності гуртка, 28,3 % дітей мають низький рівень, 33,3 % дітей мають середній рівень, 21,7 % дітей мають достатній рівень і 16,6 % дітей мають високий рівень мотивації. У порівнянні з результатами констатувального експерименту, показники низького рівня скоротилися на 25 %, показники середнього рівня покращилися на 3,3 %, показники достатнього рівня покращилися на 13,4 %, показники високого рівня зросли на 8,3 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айдарова Л. И. Психологические проблемы обучения младших школьников. М.: Лист-Нью, 2016. 238 с.
2. Акулина Н. Н. Влияние общего интеллекта и мотивации на успешность усвоения знаний. Ананьевские чтения. СПб.: Питер, 2015. 496 с.
3. Алексеева М. И. Мотивы обучения учащихся. М.: Педагогика, 2011. 120 с.
4. Артемьева Т. В. Диагностика и коррекция развития младшего школьника. Казань: Отечество, 2013. 157с.
5. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности. М.: Мысль, 2016. 158 с.
6. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. М.: Просвещение, 2012. 208 с.
7. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. М.: Просвещение, 2014. 192 с.
8. Бадалян Р. С. Формирование учебной мотивации. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/103767>. Дата звернення: Вересень 15, 2021.
9. Бадмаева Н. Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: монография. Улан-Удэ, 2014. 150 с.
10. Баженок З. С. Диагностика особенностей мотивации учебной деятельности школьников подросткового возраста. Методические рекомендации. Луцьк: Акма, 2014. 140 с.
11. Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання: порадник молодого вчителя. Харків: Основа, 2008. 159 с.
12. Бланк Т. В. Формирование положительной мотивации как фактора успеха учебной деятельности младших школьников. Харьков: Основа. 2009. 200 с.

13. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М.: Педагогика, 1968. 321 с.
14. Божович Л. И., Благонядежина Л. Г. Проблема развития мотивационной сферы ребенка. Изучение мотивации поведения детей и подростков. М.: Педагогика, 1972. С . 7–44.
15. Большая психологическая энциклопедия: самое полное современное издание. Более 5000 психологических терминов и понятий [А. Б. Альмуханова и др.]. М.: Эксмо, 2007. 542 с.
16. Выготский Л. С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1996. 340 с.
17. Голант Е. Я. Методы обучения в советской школе. М.: Учпедгиз, 1957. 152 с.
18. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 366 с.
19. Горячев А. В. Проектная деятельность в образовательной системе «Школа 2100». *Начальная школа*. 2004. № 5. С. 3–8.
20. Григорян Л. Т. Язык мой – друг мой. М.: Просвещение, 1988. 207 с.
21. Гулеватый В. Л. Пути повышения мотивации обучения. Винница, 2016. 215 с.
22. Гуткина Н. И. Развитие учебной мотивации учащихся в первых двух классах современной начальной школы. *Культурно-историческая психология*. 2017. № 4. С. 11–19.
23. Давыдов В. В. Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования. М.: Академия, 2017. 480 с.
24. Давыдов В. В., Громыко Ю. В. Концепция экспериментальной работы в сфере образования. *Вопросы психологии*. 1994. № 6. С. 31–37.
25. Давыдов В.В. Психическое развитие младших школьников. – М.: Педагогика, 1987. 320 с.
26. Дусавицкий А. К. Формула интереса. М.: Педагогика, 1989. 198 с.

27. Дюжева О. А. Педагогические условия формирования учебной мотивации школьников. Кострома, 2010. 197 с.
28. Зайцев С. В. Личностно-ориентированное обучение младших школьников. *Директор школы*. 2015. № 3. С. 56–65.
29. Зайцев С. В. Ситуация выбора как средство диагностики учебной мотивации и самооценки у младших школьников. *Вопросы психологии*. 2016. № 5. С. 17–31.
30. Занков А. В., Зверев М. В. Индивидуальные варианты развития младшего школьника. М.: Педагогика, 2013. 176 с.
31. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2000. 512 с.
32. Калечиц Т. Н., Кейлина З. А. Внеклассная и внешкольная работа. М.: Просвещение, 1972. 96 с.
33. Канюк С. С. Психология мотивации: учебное пособие. М.: Владос, 2012. 248 с.
34. Косенко Ю. М. Дидактична гра як метод самостійної роботи розумово відсталих учнів на уроках історії школі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2013. № 24. С. 141–145.
35. Косенко Ю. М. Особливості викладання суспільно-історичного матеріалу розумово відсталим учням у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал СумДПУ ім. А. С. Макаренка*. Суми, 2015. № 2. С. 130–137.
36. Косенко Ю. М. Особливості проведення дидактичної гри на уроках історії у спеціальній школі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2012. № 21. С. 130–134.
37. Косенко Ю. М. Система історичних понять у курсі історії спеціальної школи. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні*

технології: науковий журнал СумДПУ ім. А. С. Макаренка. Суми, 2013. № 4. С. 152–159.

38. Косенко Ю. М. Сутність дидактичної гри як методу навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка*. Суми: Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. № 8. С. 184–191.

39. Косенко Ю. М. Умови застосування дидактичних ігор на уроках історії в спеціальній школі. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 32–33.

40. Косенко Ю. М., Репринцева О. О., Леонова О. В., Кудрявцева М. В. Традиційна гра в інклюзивній освіті: від аналізу педагогічних можливостей – до впровадження у шкільну практику центральної Росії та України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал СумДПУ ім. А. С. Макаренка*. Суми, 2015. № 3. С. 36–53.

41. Кларин М. В. Инновации в обучении. Метафоры и модели: анализ зарубежного опыта. М.: Наука, 1997. 223 с.

42. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процес се. М.: Знание, 1989. 225 с.

43. Коломинский Н. Л. Развитие личности учащихся вспомогательной школы. К.: Радянська школа, 1978. 87 с.

44. Копылова М. А. Ситуация успеха как средство формирования положительного отношения к учению. *Начальная школа*. 2007. № 6. С. 70–71.

45. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Радянська школа, 1989. 268 с.

46. Крившенко Л. П. Педагогика. М.: Проспект, 2005. 432 с.

47. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. 448 с.

48. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Просвещение, 1982. 245 с.
49. Липовко П. О. Практикум по естествознанию. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. 320 с.
50. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. Формирование мотивации учения. М.: Просвещение, 1990. 212 с.
51. Мильман В. Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности. *Вопросы психологии*. 2017. № 2. С. 42–47.
52. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський, 2015. 245 с.
53. Моргун В. Ф. Психологические проблемы мотивации учения. *Вопросы психологии*. 2016. № 6. С.13–24.
54. Морозова Н. Г. Учителю о познавательном интересе. *Психология и педагогика*. 1999. № 2. С. 22–28.
55. Морозова Н. Г. Формирование познавательных интересов у аномальных детей. М.: Просвещение, 1969. 109 с.
56. Немов Р. С. Психология. Учебник. М.: Просвещение: Владос, 1995. 146 с.
57. Новейший философский словарь. Минск: Книжный Дом. А. А. Грицанова. 1999. 456 с.
58. Новолодская Е. Г. Организация проектной деятельности учащихся (К вопросу о креативных образовательных технологиях). *Начальная школа плюс До и После*. 2009. № 1. С. 3–6.
59. Организация внеклассной работы по русскому языку. М.: Владос, 1999. 184 с.
60. Особенности познавательной деятельности детей с интеллектуальной недостаточностью. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:https://www.defectologiya.pro/zhurnal/osobennosti_poznavatelnoj_deyatelnosti_detej_s_intellektualnoj. Дата звернення: Вересень 05, 2021.

61. Остова Е. В., Степина В. С. Новая философская энциклопедия: М.: Мысль, 2001. Т. 3. 206 с.
62. Певзнер М. С. Этиопатогенез и классификация олигофрении. *Клиникогенетическое исследование олигофрении*. М.: Педагогика, 1972. С. 3–22.
63. Петрова В. Г., Белякова И. В. Психология умственно отсталого школьника (Олигофренопсихология). М.: Владос, 2002. 356 с.
64. Пинский Б. И. Психологические особенности деятельности умственно отсталых школьников. М.: АПН СССР, 1962. 312 с.
65. Пічкур М. О., Демченко І. І., Базильчук Л. В. Методика викладання образотворчого мистецтва: позакласна робота. Навчальний посібник. Умань: Алмі, 2010. 264 с.
66. Подласый И. П. Педагогика: новый курс. М.: Владос, 576 с.
67. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
68. Пороцкая Т. И. Лекции по методике преподавания географии во вспомогательной школе. М.: Просвещение, 1970. 87 с.
69. Родименко І. М. Критерії оцінювання досягнень дітей у спеціальних навчальних закладах: (досвід Дніпропетровської області). *Дефектологія*. 2003. № 1. С. 7–10.
70. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника: учебное пособие. М.: Просвещение, 1986. 192 с.
71. Руководство по работе с детьми с умственной отсталостью: учебное пособие [науч. ред. М. Пишчек]. СПб.: Речь, 2006. 276 с.
72. Русова С. Ф. Шкільні екскурсії і їх значення. Вибрані педагогічні твори. К.: Либідь, 1997. Кн. 1. С. 117–125.
73. Рыжов В. Н. Дидактика. М.: Юнити-Дана, 2004. 318 с.
74. Саушкин Ю. Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем. М.: Просвещение, 1980. 269 с.

75. Синев В. Н., Стожок Л. С. Коррекционная работа на уроках географии и естествознания во вспомогательной школе. К.: Радянська школа, 1977. 214 с.
76. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. Ч. I. 238 с.
77. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник.: Навчання і виховання дітей. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Ч. II. 224 с.
78. Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталого дитини: підручник. К.: Знання, 2008. 359 с.
79. Словарь терминов антикризисного управления. 2000. 266 с.
80. Стадненко Н. М., Ильяшенко Т. Д. Особенности отношения к учебной деятельности учащихся вспомогательной школы. *Дефектология*. 1980. № 5. С. 14–19.
81. Татьянчикова І. В. Психолого-педагогічні основи соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку: монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. Маторіна, 2014. 431 с.
82. Тетерський Т. Б., Янко М. Т. Методика позакласної роботи з географії. К.: Радянська школа, 1974. 230 с.
83. Толковый словарь иностранных слов Л. П. Крысина. М: Русский язык, 1998. 358 с.
84. Хекхаузен Х. Л. Мотивация и деятельность. М.: Глас, 2006. 867 с.
85. Чухарева В. В. Дидактическая игра в формировании мотивации к учебной деятельности. *Начальная школа*. 2013. № 9. С. 67–71.
86. Шпики І. В. Учебная мотивация как показатель качества обучения младших школьников. *Начальная школа*. 2007. № 2. С. 18–19.
87. Эльконин Д. Б. Психология развития. М.: Академия, 2011. 404 с.

88. Юрьева С. А. Виды мотивов и мотивации учебной деятельности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://svetlana.pro/reader/40.html>. Дата звернення: Вересень 04, 2021.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методичний матеріал до анкети шкільної мотивації

(за Н. Лусканової)

Мета: діагностування у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку ставлення до навчального предмету «Природознавство» та емоційну реакцію на навчальний предмет «Природознавство».

Інструкція: Зараз я буду зачитувати питання, які описують твоє ставлення до навчального предмета «Природознавство». Послухай їх уважно. До кожного питання пропонується 3 варіанти відповіді. Вибери той варіант, який підходить, і запиши номер цього варіанту поруч з номером відповідного питання.

№	Запитання анкети	Варіанти відповідей	Бали
1	Як ти відчуваєш себе на уроці природознавства?	а) мені на уроці природознавства подобається. б) мені на уроці природознавства не дуже подобається. в) мені на уроці природознавства не подобається.	3 1 0
2	З яким настроєм ти йдеш урок природознавства?	а) з хорошим настроєм. б) буває по-різному. в) як правило, не хочеться йти на цей урок.	3 1 0
3	Якби тобі сказали, що завтра на урок природознавства не обов'язково приходити всім учням, як би ти вчинив?	а) пішов би на урок природознавства. б) не знаю. в) не пішов би на урок природознавства.	3 1 0
4	Як ти ставишся до того, що у вас замінюють уроки природознавства на інші?	а) мені не подобається, коли замінюють ці уроки. б) буває по-різному. в) мені подобається, коли замінюють ці уроки.	3 1 0
5	Як ти ставишся до домашніх завдань з природознавства?	а) я хотів би, щоб домашні завдання були.	3

		б) не знаю, важко відповісти. в) я хотів би, щоб домашніх завдань не було.	1 0
6	Чи хотів би ти, щоб уроки природознавства були скороченими й тривали за часом менше інших уроків?	а) ні, не хотів би. б) не знаю. в) так, я хотів би, щоб уроки природознавства були скороченими.	3 1 0
7	Чи розповідаєш ти про уроки природознавства своїм батькам або друзям?	а) розповідаю часто. б) розповідаю рідко. в) взагалі не розповідаю.	3 1 0
8	Як ти ставишся до вчителя природознавства?	а) мені подобається наш вчитель природознавства. б) не знаю, важко відповісти. в) я хотів би, щоб у нас був інший вчитель природознавства.	3 1 0
9	Чи є у тебе друзі в класі?	а) у мене багато друзів у класі. б) у мене мало друзів в класі. в) у мене немає друзів в класі.	3 1 0
10	Як ти ставишся до своїх однокласників?	а) мені подобаються мої однокласники. б) мені не дуже подобаються мої однокласники. в) мені не подобаються мої однокласники	3 1 0

Кількісна обробка результатів:

3 бали – позитивне ставлення до уроків природознавства;

1 бал – нейтральний ставлення до уроків природознавства;

0 балів – негативне ставлення дитини до уроків природознавства.

Інтерпретація результатів:

4-й рівень – 25-30 балів (максимально високий рівень мотивації до вивчення природознавства на уроках у спеціальній школі). Такі діти відрізняються наявністю високих пізнавальних мотивів, прагненням успішно

виконувати всі пред'явлені вимоги вчителем природознавства. Школярі дуже чітко дотримуються всіх вказівок вчителя, сумлінні та відповідальні, сильно переживають, якщо отримують незадовільні оцінки або зауваження педагога. У малюнках на шкільну тему вони часто зображують вчителя природознавства біля дошки, процес цього уроку, навчальний матеріал із природознавства тощо.

3-й рівень – 20-24 бали (міцна мотивація до вивчення природознавства). Цей показник мають учні, які успішно справляються з навчальною діяльністю. У малюнках на шкільну тематику вони також зображують різноманітні навчальні ситуації з уроків природознавства, а при відповідях на питання проявляють меншу залежність від жорстких вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

2-й рівень – 15-19 балів (характеризує в дітей позитивне ставлення до уроків природознавства, але ці заняття більше приваблюють окремими цікавими фрагментами, але більше їм подобаються ці уроки, тому, що саме на них є можливість поспілкуватися з друзями, з учителем тощо. Цим школярам подобається зовнішня сторона, красивий підручник із природознавства, зошити, ручки тощо. Пізнавальні мотиви у таких дітей сформовані в меншій мірі і процес вивчення природознавства їх мало приваблює. У малюнках на шкільну тематику такі діти зображують, як правило, шкільні, але не навчальні ситуації.

1-й рівень – 0-14 балів (низька шкільна мотивація). Такі школярі відвідують школу неохоче, воліють пропускати заняття. На уроках природознавства часто займаються сторонніми справами та іграми. Зазнають серйозних труднощів під час вивчення цього предмету зокрема, та в навчальній діяльності в загалі. Такі діти знаходяться в стані нестійкої адаптації до вивчення предмету природознавство. У малюнках на шкільну тематику такі діти зображують, як правило, ігрові сюжети, хоча побічно вони пов'язані зі школою. Серед дітей з таким рівнем мотивації можна зустріти школярів із негативним ставлення до уроків з природознавства. По суті, в

них спостерігається шкільна дезадаптація. Такі діти відчувають серйозні труднощі, як у школі, так і на уроках природознавства. Ці діти не справляються з навчальною діяльністю, відчувають проблеми в спілкуванні з однокласниками та у взаєминах з учителем. Уроки природознавства нерідко сприймаються такими школярами, як вороже середовище, перебування в якому для них є нестерпним.

Додаток Б

Методичний матеріал до методики «Бесіда про школу»

(за Т. Нежновою)

Мета: діагностування у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку внутрішньої позиції школяра та орієнтації на навчальну діяльність на уроках природознавства.

Інструкція: Зараз я буду зачитувати питання, які описують твоє ставлення до навчального предмета «Природознавство». Послухай їх уважно. До кожного питання пропонується 3 варіанти відповіді. Вибери той варіант, який підходить, і запиши номер цього варіанту поруч з номером відповідного питання.

№	Запитання анкети	Варіанти відповідей	Бали
1	Чи хочеш ти ходити в школу?	а) дуже хочу; б) так собі, не знаю; в) не хочу.	2 1 0
2	Чи подобаються тобі уроки природознавства?	а) так; б) так собі, не знаю; в) ні.	2 1 0
3	Чи готуєшся ти до уроків природознавства?	а) так; б) не завжди; в) ні.	2 1 0
4	Чи відвідував би ти гурток природознавчого спрямування («Юний натураліст», «Природолюб», «Клуб любителів рослин» та інші)?	а) так, дуже хотілося б відвідувати такий гурток; б) не знаю, особливого інтересу до таких занять не відчуваю; в) ні не відвідував би.	2 1 0

5	Якби тобі не треба було ходити в школу, чим би ти займався вдома, як б проводив свій час?	а) допомога по господарству, доглядав за тваринами, квітами, читав би про це додаткову літературу;	2
		б) читав книги іншого (не природничого) змісту, щось переписував, записував цікаву інформацію тощо;	1
		в) гуляв би з друзями.	0

Кількісна обробка результатів:

2 бали – позитивне ставлення до уроків природознавства;

1 бал – нейтральний ставлення до уроків природознавства;

0 балів – негативне ставлення дитини до уроків природознавства.

Інтерпретація результатів:

4-й рівень (10-9 балів) – можна стверджувати про орієнтацію дитини з порушеннями інтелектуального розвитку на навчальну діяльність та позитивне ставлення її до шкільного предмету «Природознавство» й бажання вивчати цю навчальну дисципліну (внутрішня позиція школяра сформована);

3-й рівень (8-7 балів) – можна стверджувати про значний інтерес дитини до зовнішньої атрибутики шкільного життя у цілому та вивчення природознавства зокрема (середня стадія формування внутрішньої позиції школяра);

2-й рівень (6-5 балів) – можна стверджувати про переважаючий інтерес дитини до зовнішньої атрибутики шкільного життя у цілому та вивчення природознавства зокрема (початкова стадія формування внутрішньої позиції школяра);

1-й рівень (4-0 балів) – можна стверджувати про відсутність інтересу в школяра цієї категорії до навчання, як у школі, так і до опанування навчальним предметом «Природознавство» (внутрішня позиція школяра не сформована).

Додаток В

Методичний матеріал до методики «План місцевості» (авторська модифікація методики Н. Гуткіної «Будинок»)

Мета: діагностування у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку готовності до якісного засвоєння природознавчого матеріалу та рівня сформованості практичних умінь з цієї навчальної дисципліни.

Інструкція: Перед тобою лежать аркуш паперу і олівець. Будь-ласка намалюй на цьому аркуші паперу точно таку ж саму схему місцевості, як на запропонованому зразку (перед учнем кладеться листок із зображенням плану місцевості). Не квапся, будь уважний, постарайся, щоб твій малюнок був такий же, як на цьому зразку. Якщо ти щось намалюєш не так, не стирай ні гумкою, ні пальцем (необхідно простежити, щоб у дитини не було гумки). Треба поверх неправильного символу або поруч намалювати правильний. Тобі зрозуміло завдання? Тоді приступай до роботи.

Обладнання: зразок з умовними позначеннями плану місцевості, аркуш паперу, кольорові олівці.

Кількісна обробка результатів:

1. Відсутність будь-якої деталі малюнка (4 бали). На кресленні можуть бути відсутні позначення саду, дерев, лук, лісу, річки, містка тощо.
2. Збільшення окремих деталей малюнка більш ніж в два рази при правильному збереженні розміру всього малюнка (3 бали за кожен збільшений деталь).
3. Неправильно зображений елемент малюнка (3 бали). Неправильно можуть бути зображені сад, дерева, господарства, будівлі, лук, ліс, річка, дорога, місток та інше.
4. Неправильне розташування деталей в просторі малюнка (1 бал).
5. Відхилення ліній та умовних зображень більш ніж на 30° від заданого напрямку (1 бал). Так само як перекіс (більш ніж на 30°) вертикальних і горизонтальних ліній, з яких складаються будиночки, господарства та інші умовні позначення.

6. Розриви між лініями в тих місцях, де вони повинні бути з'єднані (1 бал за кожен розрив).

7. Залізання ліній одна за іншу (1 бал за кожне залізання).

Якісно виконаний малюнок плану місцевості оцінюється в 0 балів.

Інтерпретація результатів:

4-й рівень (0-2 балів) – можна стверджувати про орієнтацію дитини з порушеннями інтелектуального розвитку на навчальну діяльність та високий рівень розвитку таких навичок, як копіювання довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки в дітей зазначеної категорії;

3-й рівень (3-5 балів) – можна стверджувати про достатній рівень готовності до вивчення природознавства та достатній рівень розвитку копіювання довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки в дітей зазначеної категорії;

2-й рівень (6-8 балів) – можна стверджувати про середній рівень готовності школяра з порушеннями інтелекту до вивчення природознавства та середній рівень у вмінні копіювати, концентрувати довільну увагу, просторове сприйняття, середній рівень сенсомоторної координації та тонкої моторики рук в дітей зазначеної категорії;

1-й рівень (9-10 балів) – можна стверджувати про низький рівень готовності до вивчення природознавства та низький рівень розвитку копіювання довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки в дітей зазначеної категорії.

Наочний матеріал:

Додаток Д

Програма природничого гуртка «Світ навколо нас»

Пояснювальна записка

Гурток «Світ навколо нас» розроблена як доповнення до шкільного курсу «Природознавство» у спеціальному закладі середньої освіти. Він покликаний вирішувати наступні завдання:

- розвиток мотивації до вивчення природознавства в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку;
- розширення уявлень про навколишнє природне середовище в дітей зазначеної категорії;

– поглиблення програмових знань з природознавства у школярів із порушеннями інтелекту;

– забезпечення більш широкої і різноманітної практичної діяльності учнів з вивчення і охорони навколишнього середовища.

У цілому гурток дозволить повніше реалізувати виховний і розвиваючий потенціал природознавчих знань, забезпечить більш надійні основи екологічної відповідальності школярів із порушеннями інтелекту, формуватиме інтерес та розвиватиме мотивацію до більш глибокого вивчення природознавства.

Гурток орієнтований на учнів 5-10 класів з порушеннями інтелекту і розрахований на 34 заняття (1 година на тиждень).

У програмі виділено 12 тем, назви яких подано у вигляді формулювань певних пізнавальних, практичних завдань.

Для кожної теми вказано рекомендовану кількість годин.

У курсі використовуються різноманітні методи і форми. Учні ведуть спостереження за природою, виконують практичні роботи, найпростіші дослідження. Проводяться дидактичні ігри. Ця діяльність доповнюється розфарбовуванням, малюванням, переглядом відеофрагментів, практичною спрямованістю. Заняття можуть проводитися не тільки в класі, але і на вулиці, у лісі, в парку, музеї та інших місцях.

До кінця року учні повинні знати:

1. Найпростіші елементи орієнтування на місцевості.
2. Про зв'язок між людиною і природою.
3. Природа рідного краю.
4. Місцеві корисні копалини.
5. Зв'язок між станом природи і здоров'ям людини.

До кінця року учні повинні вміти:

1. Складати маршрути прогулянок, доріг і планів.
2. Розрізняти вивчені групи рослин і тварин.
3. Вести спостереження в природі під керівництвом керівника.

4. Виконувати правила поведінки в природі.
5. Виготовляти прості годівниці, разом із дорослими – шпаківні.
6. Розробляти спільно з керівником гуртка екологічні пам'ятки.

Розділ матеріалу за темами

(З розрахунку 1 година на тиждень. Всього 34 години)

З'ясовуємо що таке «природознавство», «екологія» і «краєзнавство» – 3 години.

Природознавство – це сукупність наук про природу, які вивчають будову, властивості й перетворення неживої та живої природи; природничі науки.

Екологія – це наука про зв'язки між живими істотами і навколишнім їх середовищем, між людиною і природою.

Краєзнавство – вивчення окремої місцевості. Найпростіші елементи орієнтування. Зв'язки між природою і людиною.

Вчимося розпізнавати рослини і тварин найближчого природного оточення – 4 години.

Екскурсії та практичні роботи по розпізнаванню рослин і тварин, які можна зустріти в даній місцевості (дерев, чагарників, трав'янистих рослин, комах, птахів, звірів, інших тварин). Пояснення походження назв деяких видів з метою їх кращого запам'ятовування.

Вправи (в тому числі ігрового характеру), що закріплюють знання назв розглянутих рослин і тварин.

Знайомимося з рослинами, яким загрожує зникнення – 4 години.

Місцеві лікарські трави. Правила їх збору, вживання. Причини скорочення чисельності, необхідних заходів їх охорони. (Складання «Червоної книги» м. Суми та Сумського району).

Вивчаємо способи охорони природи – 2 години.

Уявна подорож по заповідниках нашої країни, області і району (Знайомство з найближчими заповідниками).

Роль неживої природи в житті живої істоти – 6 годин.

Сонце як джерело тепла і світла для живих істот.

Теплолюбні і холодостійкі рослини.

Пристосування тварин до сезонних змін температури.

Місцеві корисні копалини.

Рослини і тварини лісів, полів, лугів і водойм.

Екологічна казка.

Вивчаємо екологічні зв'язку в живій природі – 4 години.

Екологічні зв'язки в живій природі на прикладі дубового лісу («Дуб і все навколо нього»). Поняття «прямі зв'язки» і «непрямі зв'язки».

Знайомство з рослинами, які перебувають під охороною – 4 години.

Рослини Червоної книги України.

Рідкісні та вимираючі рослини регіону.

Отруйні рослини краю.

Причини скорочення чисельності рослин та заходи по їхній охороні.

Робимо годівнички для птахів – 2 години.

Практична робота з виготовлення годівничок для птахів.

Вчимося передавати свої знання іншим дітям – 2 години.

Виготовлення умовних знаків до правил поведінки в природі і екологічних пам'яток для молодших товаришів.

Спільна підготовка (керівника гуртка та дітей) в підготовці і проведенні загальношкільного виховного заходу природознавчого змісту.

Зв'язок між станом природи і здоров'я людини – 2 години.

Шляхи потрапляння шкідливих речовин в організм людини (з водою, з їжею). Заходи, спрямовані на зниження шкідливого впливу забруднення на здоров'я.

Підсумок діяльності природничого гуртка за навчальний рік – 1 година.

Узагальнення основних теоретичних знань і підведення підсумків з практичних справ.

Тема	Кіл. год	Дата
З'ясуємо що таке «природознавство», «екологія» і «краєзнавство» – 3 години.	3	
Природознавство – це сукупність наук про природу, які вивчають будову, властивості й перетворення неживої та живої природи; природничі науки.	1	
Екологія – це наука про зв'язки між живими істотами і навколишнім їх середовищем, між людиною і природою.	1	
Краєзнавство – вивчення окремої місцевості. Найпростіші елементи орієнтування. Зв'язки між природою і людиною.	1	
Вчимося розпізнавати рослини і тварин найближчого природного оточення	4	
Експерсії та практичні роботи по розпізнаванню рослин і тварин, які можна зустріти в даній місцевості (дерев, чагарників, трав'янистих рослин, комах, птахів, звірів, інших тварин). Пояснення походження назв деяких видів з метою їх кращого запам'ятовування.	2	
Вправи (в тому числі ігрового характеру), що закріплюють знання назв розглянутих рослин і тварин.	2	
Знайомимося з рослинами, яким загрожує зникнення	4	
Місцеві лікарські трави.	1	
Правила збору лікарських трав, їх вживання.	1	
Причини скорочення чисельності лікарських трав. Заходи з їх охорони.	1	
Складання «Червоної книги» м. Суми та Сумського району).	1	
Вивчаємо способи охорони природи	2	
Уявна подорож по заповідниках нашої країни, області і району (Знайомство з найближчими заповідниками).	2	
Роль неживої природи в житті живої істоти	6	
Сонце як джерело тепла і світла для живих істот.	1	
Теплолюбні і холодостійкі рослини.	1	
Пристосування тварин до сезонних змін температури.	1	
Місцеві корисні копалини.	1	
Рослини і тварини лісів, полів, луків і водойм.	1	
Екологічна казка.	1	
Вивчаємо екологічні зв'язку в живій природі	4	
Екологічні зв'язки в живій природі на прикладі дубового лісу	2	

(«Дуб і все навколо нього»).		
Поняття «прямі зв'язки»	1	
Поняття «непрямі зв'язки».	1	
Знайомство з рослинами, які перебувають під охороною	4	
Рослини Червоної книги України.	1	
Рідкісні та вимираючі рослини регіону.	1	
Отруйні рослини краю.	1	
Робимо годівнички для птахів	2	
Практична робота з виготовлення годівничок для птахів	2	
Вчимося передавати свої знання іншим дітям	2	
Виготовлення умовних знаків для правил поведінки в природі і екологічних пам'яток для молодших товаришів.	1	
Спільна підготовка (керівника гуртка та дітей) в підготовці і проведенні загальношкільного виховного заходу природознавчого змісту.	1	
Зв'язок між станом природи і здоров'я людини	2	
Шляхи потрапляння шкідливих речовин в організм людини (з водою, з їжею).	1	
Заходи, спрямовані на зниження шкідливого впливу забруднення на здоров'я.	1	
Підсумок діяльності природничого гуртка за навчальний рік	1	